

Predodžbe o drugom i drugačijem u hrvatskoglagojskom Lucidaru

Pavičić, Maja

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:871747>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-04-03**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Maja Pavičić

**Predodžbe o Drugom i drugačijem u
hrvatskoglagoljskom *Lucidaru***

(DIPLOMSKI RAD)

Rijeka, 2019.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kroatistiku

Maja Pavičić
Matični broj: 0055437870

Predodžbe o Drugom i drugačijem u
hrvatskoglagoljskom *Lucidaru*

DIPLOMSKI RAD

Diplomski studij: Hrvatski jezik i književnost

Mentorica: dr. sc. Saša Potočnjak, doc.

Rijeka, 10. listopada 2019.

IZJAVA

Kojom izjavljujem da sam diplomski rad naslova *Predodžbe o Drugom i drugačijem u hrvatskoglagoljskom „Lucidaru“* izradila samostalno pod mentorstvom doc. dr. sc. Saše Potočnjak.

U radu sam primijenila metodologiju znanstvenoistraživačkoga rada i koristila literaturu koja je navedena na kraju diplomskoga rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke, teorije i zakonitosti koje sam izravno ili parafrazirajući navela u diplomskom radu na uobičajen način citirala sam i povezala s korištenim bibliografskim jedinicama.

Studentica

Maja Pavičić

Potpis

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. KNJIŽEVNO-KRITIČKA OCJENA HRVATSKOGLAGOLJSKOGA <i>LUCIDARA</i>	2
3. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA <i>LUCIDARA</i>	13
3. 1. Drugo/drugačije i imagologija	14
3. 2. <i>Orijentalizam</i> u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti – predodžbe Indije	17
4. DRUGO I DRUGAČIJE U HRVATSKOGLAGOLJSKOM <i>LUCIDARU</i>	20
4.1. Prostor	22
4.2. Biljke	27
4.3. Neracionalne životinje – zvijeri	29
4. 4. Racionalne životinje – ljudi	34
5. ZAKLJUČAK	46
LITERATURA.....	47
Sažetak.....	51
Summary.....	Error! Bookmark not defined.

1. UVOD

Predodžba kao konstrukcija nastala na temelju pretpostavki, svojstvena je svakom čovjeku ili narodu koji percipira ono nepoznato. Skupina ljudi koja živi na određenom prostoru u određenoj zajednici, osjeća pripadnost toj grupi te se s njome identificira. No svi koji se nalaze izvan granica te zajednice percipiraju se drukčije. Najčešće takve percepcije proizlaze iz neznanja.

U ovom radu bavit ću se heteropredodžbama jedne kulture. Analizirat ću srednjovjekovnu enciklopediju *Lucidar*, koja se nalazi u hrvatskoglagoljskom zborniku iz 15. stoljeća. Ta je enciklopedija brzo stekla popularnost u cijeloj Europi, gdje se prevodila na brojne jezike sve do 19. stoljeća. *Lucidar* sadrži znanja iz teologije, astronomije, meteorologije, geografije, kozmografije, medicine te drugih prirodnih nauka. Pisana je u obliku dijaloga između učitelja i učenika. Na hrvatskom području nalazimo ju u nekoliko inačica. Ovdje ću koristiti verziju iz *Petrisova zbornika*.

Pokušat ću utvrditi što je to Drugo i drugačije u spomenutoj enciklopediji te na koji je način prezentirano čitateljima. U prvom poglavlju bit će prikazana književno-kritička ocjena *Lucidara* koju su dali hrvatski književni povjesničari. Drugi dio donosi opis metodologije i discipline pomoću koje će se tekst analizirati. U središnjem će se dijelu analizirati elementi u kojima se prepoznaje Drugo i drugačije te će se utvrditi o kakvim se predodžbama radi u *Lucidaru*.

2. KNJIŽEVNO-KRITIČKA OCJENA HRVATSKOGLAGOLJSKOGA *LUCIDARA*

Na temelju čeških predložaka nastalo je nekoliko hrvatskih prijevoda *Lucidara*. Glagoljicom je zapisan u *Petrisovu zborniku* iz 1468. godine, u dvama neidentificiranim kodeksima, tzv. *Berčićevi fragmenti* iz 15. stoljeća, u *Žgombićevu zborniku* iz 16. stoljeća, u ulomcima Bene Koščićića iz 17. stoljeća, u *Odlomku zbornika Jurja Čeperića* iz 1623. godine postoji tek bilješka da je *Lucidar* ondje bio prepisan, a s Krka potječu latinički ulomci iz 19. stoljeća.¹

Jedan od najpoznatijih i najcjenjenijih slavista u Hrvatskoj i Europi, **Vatroslav Jagić**, među prvima je vrednovao književnost srednjega vijeka kao jezičnu umjetninu te navedeno razdoblje smatrao posebnim. Njegova zamisao da u dvjema knjigama objedini cjelokupnu dotadašnju književnost nije provedena u djelo. Godine 1868. izdana je prva knjiga, *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga*², koja je obuhvaćala razdoblje od 7. do kraja 14. stoljeća. Usto, izdao je *Priloge*³ koji sadrže napomene i tekstove iz dvaju zbornika 15. i 16. stoljeća, odnosno iz *Petrisova zbornika* i *Libra od mnozijek razloga*. Ističe brojnost i raznolikost tekstova te izdvaja priče o Avraamu, Adamu i Isusu, Mariji, mudrom Akiru, Varuhovo viđenje te priču o dvanaest petaka.⁴ Osim navedenih, spominje i djela katehetskih nauka te daje primjer *Мудрост' велика ЛуцидаруѢ*, u kojem mlađi postavlja pitanja, a stariji, meštar, odgovara. O djelu V. Jagić još navodi:

*Taj se „Lucidarius“ može smatrati kao nekakav „Kosmos“, ali ne Humboldtov, već prema mudrosti 12. vieka, za kada se misli, da je isto djelo u lat. jeziku spisano.*⁵

Smatra se stoga kako je V. Jagić prvi u hrvatskoj književnoj historiografiji uočio i izdvojio tekst *Lucidara*, i to verziju iz *Petrisova zbornika*.

¹ Prema Kapetanović, Amir, *Lucidarij iz Petrisova zbornika*, Građa za povijest književnosti hrvatske, No. 37, 2010., str. 5.

² Jagić, Vatroslav, *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga: knjiga prva: staro doba*, Štamparna Dragutina Albrechta, Zagreb, 1867.

³ Jagić, Vatroslav, *Prilozi k historiji književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga*, Štamparna Dragutina Albrechta, Zagreb, 1868.

⁴ Ibid, str. 2.

⁵ Ibid, str. 3.

Ivan Milčetić⁶ pronašao je 1882. godine, u samostanu sv. Marije Magdalene u Dubašnici na otoku Krku, glagoljski zbornik u ostavštini Benka Žgombića. Milčetić opisuje tekstove koji se u njemu nalaze, analizira rukopis i daje popratne komentare:

*Kako sam površno pregledao dubašljanski zbornik, pobudio je osobitu moju pozornost lucidar, dijalog između učitelja i učenika, znatan sredovječni književni spomenik.*⁷

Ivan Milčetić ističe kako starinu ovog spisa potvrđuje i to što se u njemu Amerika ne navodi, dok se o Europi, Aziji i Africi govori. U tekstu pronalazi bohemizme, zbog čega i putuje u Prag te saznaje⁸ kako se pod imenom *Lucidar* već u 12. stoljeću javljaju mnoga djela pisana različitim jezicima, a sadrže podatke iz bogoslovlja, alkemije, astronomije, prava, vrtlarstva, medicine, glazbe, magije, vinogradarstva i dr. I. Milčetić smatra kako je sadržaj *Lucidara* poučan i predstavlja ukupnost znanja o vjeri i svijetu.⁹

Ivan Milčetić pod imenom *Lucidar* razlikuje dva važna djela: *Elucidarium sive Dialogus de summa totius christianae theologiae* Honorija Augustodunensisa, napisanog na latinskom jeziku početkom 12. stoljeća te *Lucidarius* na njemačkom jeziku, pisan kao katekizam vjere i znanja koji se sastoji od 216 pitanja.

Milčetić navodi kako je uz *Elucidarium*, njemački *Lucidar* imao uzore u Honorijevim djelima *Imago mundi* i *Gemma animae* te u Conchesovu djelu *Philosophia mundi*.¹⁰ Njemački *Lucidar* napisan je u prozi,¹¹ sastoji se od triju knjiga, a Milčetić ističe kako hrvatski i češki lucidari sadrže samo prvu knjigu.¹² Na području Europe *Lucidari* su se prepisivali sve do 19. stoljeća te je posljednje izdanje izašlo 1806. godine.¹³

⁶ Milčetić, Ivan, *Prilozi za literaturu hrvatskih glagoljskih spomenika, III: Hrvatski lucidar*, Starine 30, JAZU, Zagreb, 1902.

⁷ Ibid, str. 6.

⁸ Milčetić pronalazi ove podatke čitajući djelo Karla Schorbacha *Studien über das deutsche Volksbuch Lucidarius und seine Bearbeitungen in fremden Sprachen*, Strassburg 1894.

⁹ Prema Milčetić, I., nav. djelo, str. 263.

¹⁰ Ibid, str. 265.

¹¹ Prvotna zamisao Heinricha der Löwea, na temelju čije je želje napisan *Lucidar*, bila je da bude pisan u sthovima. Prema Milčetić, nav. djelo, str. 263.

¹² U prvoj knjizi dijalog se vodi o Adamu, Evi, raj, paklu, stvaranju, anđelima, Luciferovom padu; u drugoj knjizi o Isusu, svećenicima, obredima u Velikom tjednu, grijesima; u posljednjoj knjizi izlaže se život poslije smrti. Prema Milčetić, nav. djelo, str. 263.

¹³ Ibid, str. 264.

Milčetić uspoređuje sadržaj *Lucidara* u *Žgombićevu* i *Petrisovu zborniku* te uviđa da su jednaki, osim što u *Petrisovu zborniku* nedostaju dva lista, jezik je nešto noviji te su bohemizmi zamijenjeni hrvatskim riječima.¹⁴

Vatroslav Jagić daje svoj doprinos u *Povijesti hrvatske književnosti* Branka Vodnika¹⁵, knjizi koja predstavlja prvi znanstveni pregled povijesnih književnih istraživanja. Jagić piše uvodni *Prikaz glagoljske književnosti* te dijeli njezinu povijest na pet razdoblja: prvo razdoblje obuhvaća vrijeme od prvih pojava glagolizma u hrvatskim krajevima do 1248. godine; drugo razdoblje proteže se od 1248. do 1483. godine, odnosno do početka tiskanja; treće razdoblje traje od 1483. do 1620. godine kada Rafael Levaković provodi reformu glagoljskih knjiga; četvrto razdoblje traje od 1621. do 18. stoljeća te posljednje, peto razdoblje, počinje krajem 18. i završava 19. stoljećem, odnosno 1893. godinom kada je izdan misal.¹⁶ U drugom razdoblju, *vremenu mirnijeg napredovanja*,¹⁷ nastali su brojni zbornici. Neki su od njih *Ivančićev*, *Žgombićev*, *Petrisov*, *Kolunićev*, a u njima se nalaze poučni članci, priče o Marijinim čudesima, molitve, pitanja i odgovori. U obliku pitanja i odgovora napisan je *Lucidar*, za kojeg Jagić navodi da se nalazi u *Petrisovu zborniku*, ali i *Žgombićevu zborniku* prema kojemu je Ivan Milčetić napisao raspravu o *Lucidaru* u *Starinama*.¹⁸

Veliku prekretnicu predstavlja *Povijest hrvatske književnosti* **Mihovila Kombola** u kojoj navodi kako je pismenost srednjega vijeka vrlo površno istražena.¹⁹ U prijevodima različitih popularnih djela iz zapadnoeuropske književnosti srednjega vijeka dijeli tekstove prema provenijenciji te zasebno govori o tekstovima koji su došli iz Češke, gdje spada *Lucidar*, *Raj duše* i *Zrcalo* te onima koji su došli iz latinskih i talijanskih vrela.²⁰

Prema M. Kombolu²¹ prvi dodir s češkom književnošću dogodio se u 14. stoljeću, za vrijeme vladavine Karla IV. koji poziva hrvatske glagoljaše u Prag. Za vrijeme boravka u Pragu hrvatski glagoljaši prevode mnoga češka djela na hrvatski, a jedno je od takvih i *Lucidar*,

¹⁴ Milčetić je obavio jezičnu analizu i uočio da je tekst pisan čakavskim narječjem s elementima crkvenoslavenskoga, stoga pretpostavlja da je prepisivač s istarskog područja. Prema Milčetić nav. djelo, str. 270.

¹⁵ Vodnik, Branko, *Povijest hrvatske književnosti, Knjiga I. Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća*, Matica hrvatska, Zagreb, 1913.

¹⁶ Prema Jagić, Vatroslav, *Prikaz glagoljske književnosti u Povijest hrvatske književnosti, Knjiga I. Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća*. S uvodom V. Jagića o hrvatskoj glagoljskoj književnosti, Matica hrvatska, Zagreb, 1913., str. 17.

¹⁷ Ibid, str. 17.

¹⁸ Ibid, str. 32.

¹⁹ Kombol, Mihovil, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Izdanje Matice hrvatske, Zagreb, 1945., str. 9.

²⁰ Ibid, str. 20.

²¹ Ibid, str. 29.

poznata, mnogo čitana i prevođena enciklopedija srednjovjekovnog znanja o vjeri i svijetu u obliku razgovora između učenika i učitelja.²² Napominje da je prevoditelj bio s istarskog područja, što se vidi po brojnim čakavizmima i umetnutom dijelu o Istri i Učki:

*Osim bogoslovnih pitanja o trojstvu, stvaranju svijeta, anđelima, raj i paklu, Adamu i Evi sadržava taj pučki kompedij i čitav niz pitanja iz zemljopisa (o Aziji, Africi, Europi i otocima), ali i iz zvjezdokoznanstva i drugog znanja o prirodi, sadržavajući i razgovore o vodama i vjetrovima, potresima i duzi, o postajanju djeteta u majčinoj utrobi i o životinjama, da se opet završi bogoslovnim pitanjima o sudnjem danu i drugom svijetu.*²³

Jezikoslovac **Stjepan Ivšić** u svom članku *Prijevod „Lucidara“ Honorija Augustodunensisa u prijepisu Gverina Tihica iz godine 1533.*²⁴ donosi Tihicev latinički prijepis *Lucidara* uz popratne komentare. Navodi postojanje dvaju srodnih djela, latinskog *Elucidariuma* i njemačkog *Lucidarius*, pod čijim je naslovima pronađen velik broj spisa te su oba djela doživjela velik uspjeh. Osim toga, izdvaja elemente koji povezuju te dvije verzije, a to su: naziv djela, dijaloška forma između učitelja i učenika, trodijelna struktura te značajan dio sadržaja. S. Ivšić ističe kako su u spis namijenjen puku ušli su samo određeni dijelovi *Elucidariuma* koji će biti lako shvatljivi laiku, a preostali je teološki dio zamijenjen dijelovima iz geografije, kozmografije, astronomije, meteorologije, prirodnih nauka i sl.²⁵

Pri sastavljanju su se toga djela, smatra Ivšić, autori poslužili dvama Honorijevim djelima te djelom Wilhelma Concheskoga.²⁶ Njemački *Lucidar* bio je jedan od najraširenijih pučkih spisa. Ivšić navodi kako je tekst *Lucidara* na hrvatskom području sačuvan u dvama glagoljska zbornika, *Žgombičevu* i *Petrisovu*. Dalje se u članku bavi usporedbom talijanskog predloška i Tihiceva prijepisa.

U hrestomatiji *Hrvatska književnost srednjega vijeka* **Vjekoslav Štefanić** analizira tekstove hrvatske srednjovjekovne književnosti te ističe važnost njezine društvene uloge i vjerskooodgojne tendencije.²⁷ Dijeli tekstove u dva razdoblja prema dijakroniji razvoja na razdoblje *Staroslavenskog književnog nasljeđa* te na razdoblje *Zapadno i domaće u*

²² Ibid, str. 24.

²³ Ibid, str. 105.

²⁴ Ivšić, Stjepan, *Prijevod Lucidara Honorija Augustodunensisa u prijepisu Gverina Tihica iz godine 1533.*, Starine 42, Zagreb, 1949.

²⁵ Ibid, str. 105.

²⁶ Ibid, str. 106.

²⁷ Štefanić, Vjekoslav, *Hrvatska književnost srednjega vijeka – od XII. do XVI. stoljeća*, Matica hrvatska, Zagreb, 1969., str. 3

književnosti. U posljednje navedeno razdoblje smješta i moralnodidaktičku prozu te u nju ubraja poučnu književnost koja je nastala prevođenjem ili prerađivanjem iz čeških predložaka od 14. do 15. stoljeća. Iako smješta *Lucidara* u kategoriju teološke pouke, ipak obrazlaže kako je riječ o svojevrsnoj *pučkoj enciklopediji srednjovjekovnog maglovitog znanja o svijetu, svemiru i vjeri, i to u obliku dijaloga između učenika i učitelja*.²⁸ Hrvatski prijevod, za koji autor smatra da nije osobito kvalitetan, nastao je s češkog predloška nakon što je njemačka verzija doživjela veliku popularnost.²⁹ Štefanić također ističe kako je prevoditelj bio iz Istre zbog umetnutog dodatka o Istri i Učki, te kako je hrvatski prijevod zadržao velik broj bohemizama.³⁰ Autor navodi još neke podatke o enciklopediji koji su već spomenuti kod drugih književnih povjesničara, a zatim slijedi kraći ulomak iz *Lucidara*.

U *Glagoljskim rukopisima Jugoslavenske akademije V. Štefanić*³¹ navodi brojne tekstove, opisuje ih i daje komentare. Pod poglavljem *Zbornici različita sadržaja*, piše o *Žgombićevu zborniku* koji je podijeljen na tri dijela; A, B i C. Zbornik sadrži različito srednjovjekovno, pretežito duhovno štivo, među kojim se *posebno ističe tekst Lucidara*, sadržan u B-dijelu.³²

*To je poznati priručnik srednjovjekovnog znanja: iz religije, geografije, kozmografije, astronomije, meteorologije, prirodnih nauka itd. Čitav je tekst izdao Milčetić u poređenju s tekstom u Petrisovu zborniku i sa studijom.*³³

Prema leksičkim obilježjima smatra da je prevoditelj s područja Istre, odnosno čakavsko-kajkavskog područja te potvrđuje taj navod stavkom koju nalazi u *Lucidaru*, a koju nemaju ni češka ni njemačka verzija, a to je spominjanje Istre i Učke.³⁴

Štefanić navodi da se *Lucidar* nalazio i u *Odlomku zbornika Jurja Čeperića* iz 1623. godine koji je pisan glagoljicom, a o postojanju *Lucidara* govori samo završna bilješka.³⁵ Žaleći za izgubljenim tekstom *Lucidara*, autor pretpostavlja kako je možda poslužio kao predložak još jednom odlomku pisanom latinicom na početku 19. stoljeća. Izgubljeni listovi potvrđivali bi da se *Lucidar* nalazio u još jednom glagoljskom prijepisu, smatra Štefanić.³⁶ Također navodi i

²⁸ Ibid, str. 39.

²⁹ Ibid, str. 39.

³⁰ Ibid, str. 345.

³¹ Štefanić, Vjekoslav, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*, II. dio, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1970.

³² Ibid, str. 40.

³³ Ibid, str. 41.

³⁴ Ibid, str. 41.

³⁵ Ibid, str. 61.

³⁶ Ibid, str. 61.

Košćičićeve ulomke *Lucidara* koji su, osim početka i završetka koji im nedostaju, identični verzijama u *Žgombićevu* i *Petrisovu zborniku*.³⁷

U *Povijesti hrvatske srednjovjekovne književnosti* **Eduard Hercigonja**³⁸ predlaže drugačiju periodizaciju srednjovjekovne književnosti te raščlanjuje srednjovjekovne književne vrste. Posebno se izdvaja skupina u koju spada poučna proza, najčešće pisana u obliku pitanja i odgovora, i to starijeg tipa (*Besjeda triju svetitelja*) i mlađeg tipa (*Lucidar*).³⁹

Zanimljivo je da E. Hercigonja smješta *Lucidara* u sva tri razdoblja svoje periodizacije. U prvom razdoblju, suprotno klasifikaciji, smješta ga u poučnu prozu starijeg tipa, dok ga u drugom i trećem razdoblju smješta samo u poučnu prozu. U skupini poučna proza starijeg tipa osvrće se na formu pitanja i odgovora:

*(...) kao oblik teologijsko-filozofske i kozmogonijske poduke neposredan su izdanak drevnih agonalnih, svetosno-kulturnih igara zagonetkama koje u raznim varijantama od himni Veda, dijaloga Zaratustre i Ahura Mazde u Avesti traju preko palijskih dijaloga kralja Menandra i Arhata Nagasene do nekih oblika grčke filozofske rasprave, germanskog mita i srednjovjekovnih tekstova takve vrste (od kojih je, bez sumnje, najinteresantniji Lucidar).*⁴⁰

U drugom i trećem književnom razdoblju daje još neke podatke o *Lucidaru*.

*Nakon verzija latinskoga „Lucidara” Honorija Augustodunensisa koja ima značaj teologijskoga manuala nastaje, potkraj 12. stoljeća, njemačka kompilativna verzija enciklopedijskog karaktera koja je sumirala srednjovjekovne spoznaje s područja teologije, kozmologije, zemljopisa, medicine, alkemije, astronomije: djelo je doživjelo izniman uspjeh i brojne obrade i prijevode.*⁴¹

Pretpostavlja, kao i V. Štefanić, da ga je prema češkom predlošku preveo istarski glagoljaš jer se u tekstu nalazi dodatak o Istri i Učki.⁴²

³⁷ Ibid, str. 242.

³⁸ Hercigonja, Eduard, *Povijest hrvatske književnosti – Srednjovjekovna književnost*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1975.

³⁹ Ibid, str. 44.

⁴⁰ Ibid, str. 138.

⁴¹ Ibid, str. 418.

⁴² Ibid, str. 418.

Dunja Fališevac u *Hrvatskoj srednjovjekovnoj prozi*⁴³ nudi jedan posve inovativan pristup srednjovjekovnoj književnosti.⁴⁴

Autorica dijeli hrvatsku proznu srednjovjekovnu književnost u dvije grupe; *Pripovjedna proza i roman*⁴⁵ i *Refleksivna proza*. U *Refleksivnoj prozi* nalaze se tekstovi čija se struktura sastoji od opisa, izlaganja, refleksija, komentara ili dijaloga o nekom problemu, a namjena im je moralnodidaktička, retorička, propovjedna i poučna.⁴⁶ Stoga su i strukturirana u obliku propovijedi, dijaloga, rasprava, traktata, pitanja i odgovora.⁴⁷ U formi pitanja i odgovora pisan je i *Lucidar*, a za djela takvoga oblika karakteristični su i likovi koji imaju ulogu formalnog elementa te su najčešće oblikovani kao učitelj i učenik.⁴⁸ U takvoj formi najviše dolazi do izražaja poučna funkcija, osim koje su, navodi Fališevac, najznačajniji metaforično-simbolični opisi, koji time i potvrđuju estetsku vrijednost djela.⁴⁹ Autorica se bavi i problematikom svrstavanja srednjovjekovnih djela u određenu vrstu.⁵⁰

Unutar spomenute skupine *Refleksivna proza*, Fališevac kronološki odvaja djela na ona starijeg i mlađeg tipa. Tijekom 14. stoljeća hrvatska srednjovjekovna književnost sve se više otvara talijanskim, latinskim i češkim utjecajima. Tako nastaju brojni prijevodi i preradbe djela. Sva djela ove skupine pučkog su karaktera, odnosno namijenjena su nižem kleru, propovjednicima i ispovjednicima te njihovim slušateljima. Uz *Knjige Kata mudroga*, *Dijalog Grgura pape*, *Cvet vsake mudrosti*, kao jedno od najpoznatijih djela poučne proze autorica navodi *Lucidara*.⁵¹

⁴³ Fališevac, Dunja, *Hrvatska srednjovjekovna proza. Književnopovijesne i poetičke osobine*. Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1980.

⁴⁴ Prije svega, smatra kako hrvatska srednjovjekovna proza *ima ishodište u dvjema tradicijama: s jedne strane izrasta ona iz crkvenoslavenske književne baštine, a zatim crpi na vrelima istočne, grčko-bizantske kulture; s druge strane, hrvatska je srednjovjekovna proza u kasnijem razdoblju – tamo negdje od početka 15. stoljeća – pod utjecajem zapadnoevropskog, i to prvenstveno latinskog i talijanskog, a zatim i češkog književnog nasljeđa*. Prema Fališevac, nav. djelo, str. 13.

⁴⁵ Grupe su podijeljene po motivsko-tematskom, jezično-stilskom te književnoestetskom određenju. Pripovjednu prozu čine djela kojima je fabula, siže, priča ili zbivanje prevladavajući element. Prema Fališevac, nav. djelo, str. 31.

⁴⁶ Ibid, str. 31.

⁴⁷ Ibid, str. 74.

⁴⁸ Ibid, str. 148.

⁴⁹ Ibid, str. 151.

⁵⁰ Autorica navodi: (...) *tamo gdje se još ne osjećaju osnovne razlike kao što su: određeno za praktičnu svrhu ili bez svrhe, didaktično ili fiktivno, imitacija ili originalnost, tradicionalnost ili individualnost, koje od vremena emancipacije lijepih umjetnosti određuju naše razumijevanje književnosti – o njima se tamo i ne razmišlja – nema nikakva smisla služiti se trojnom diobom književnosti koja je nikla iz spomenute emancipacije te sve što se u to ne može uklopiti, a što čini veći dio srednjovjekovne književnosti, računati u problematičnu četvrtu vrstu književnosti, u didaktiku*. Smatra kako poetičke osobitosti djela hrvatskog srednjovjekovlja ipak govore u prilog književnoestetskoj/umjetničkoj vrijednosti djela. Prema Fališevac, nav. djelo, str. 151.

⁵¹ Ibid, str. 150.

Djelo je nastalo početkom 12. stoljeća na latinskom jeziku, nakon čega je prevedeno na njemački te namijenjeno puku. Obuhvaćalo je znanja iz bogoslovlja, alkemije, magije, astronomije, geografije, medicine, gospodarstva, meteorologije itd. Fališevac, kao i ostali autori, ističe velik broj prijevoda i prijepisa navedene enciklopedije, što upućuje na njezinu iznimnu popularnost te se također slaže s pretpostavkom da je djelo s češkog na hrvatski jezik preveo glagoljaš iz Istre.⁵²

Dijalog učenika i učitelja vrlo je čest oblik proznog pripovijedanja, a učiteljevi odgovori imaju funkciju izvještavanja i objašnjavanja. U njima je strukturirana *neobično poetska slika svijeta, građena na simboličnim i metaforičnim opisima*.⁵³ Fališevac smatra da sva djela hrvatskog srednjovjekovlja, tako i poučna proza, pokazuju da su bila namijenjena puku, a da je manji dio služio za individualno čitanje. Kao takva, ona su reprezentativan dio i europskog srednjovjekovlja.

Aleksandar Stipčević u članku pod nazivom *Referativna djela u srednjovjekovnoj Hrvatskoj*,⁵⁴ napisanom 1992. godine, smatra kako je potrebno skupiti i analizirati sve pisane izvore kojima su se služili samostani, crkve i pojedinci u Hrvatskoj kako bi se otkrilo u kolikoj su mjeri *naši krajevi* bili dio europskog duhovnog svijeta.⁵⁵ U referativna djela ubraja enciklopedije, rječnike, biografske leksikone i sl. Uz spomenuta je djela primarni izvor informacija bila *Biblija*. Navedenim tekstovima služili su se svećenici, jedini obrazovani ljudi, kako bi znatiželjnom puku odgovorili na pitanja, a neka su od takvih popularnih pučkih djela *Besjede triju svetitelja* te posebice, kako navodi Stipčević, tipično srednjovjekovno referativno djelo, *lucidarij*.⁵⁶

A. Stipčević ističe veliki broj prijepisa ovog djela, a na hrvatskom tlu nalazimo ih pisane latinicom i glagoljicom. Navodi izvore prema kojima je oblikovan *Lucidar*, vrijeme nastanka, njegovu formu te veliku popularnost. Ipak, Stipčević smatra kako tadašnji lucidariji ne reprezentiraju stvarno srednjovjekovno znanje, koje tada već premašuje sadržaj spomenutih enciklopedija, pa iz tog razloga nisu ni bili namijenjeni obrazovanim ljudima.⁵⁷ *Lucidar* je preveden sve do 19. stoljeća, a već 1479. godine tiska se u Augsburgu prvo izdanje njemačkoga

⁵² Ibid, str. 151.

⁵³ Ibid, str. 81.

⁵⁴ Stipčević, Aleksandar, *Referativna djela u srednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Radovi Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža 2, 1992.

⁵⁵ Ibid, str. 155.

⁵⁶ Ibid, str. 159.

⁵⁷ Ibid, str. 160.

Lucidarius, a ubrzo zatim i mnoga izdanja na drugim europskim jezicima.⁵⁸ Autor navodi⁵⁹ kako se *Lucidar* u Hrvatskoj pojavljuje u 15. stoljeću, otkada datira najstariji rukopis koji se nalazi u *Žgombićevu zborniku*, a nešto mlađi *Lucidar* nalazi se u *Petrisovu zborniku* iz 1468. godine te su oba pisana glagoljicom, a od njih se razlikuje *Lucidar* koji je latinicom prepisao Gvarin Tihčić 1533. godine. Prema bilješkama iz *lucidarija* u Francuskoj došlo se do zaključka kako su ovi spisi bili neizostavan dio obrazovanja budućih svećenika, a Stipčetić smatra kako se to vjerojatno odrazilo i na Hrvatsku.⁶⁰

Anica Nazor latiničnom je transliteracijom objavila tekst *Lucidara* u zborniku posvećenom bugarskom slavistu Ivanu Dujčevu.⁶¹ Tekst *Lucidara* pronašla je u *Sienskom zborniku* koji potječe iz 15. stoljeća. Radi se o tekstu mlađe i kraće verzije nastale prema talijanskom predlošku, koja je inače poznata po latiničkom prijepisu Gverina Tihčića.⁶² Autorica uočava da je tekst prijepis s starijeg čakavskog prijevoda te u svom članku donosi popis arhaičnih riječi koje se ne nalaze u Akademijinu *Rječniku*.⁶³

Nešto novijeg datuma, odnosno 2003. godine, **Slobodan Prosperov Novak** izdaje *Povijest hrvatske književnosti*,⁶⁴ u kojoj dosta sažeto predstavlja i srednjovjekovnu enciklopediju *Lucidar* te navodi njezinu popularnost u puku. Enciklopedija je sastavljena u formi učeničkih pitanja i učiteljevih odgovora iz kojih dobivamo pregled geografskih, medicinskih, kozmoloških, ali i teoloških znanja. Sačuvan je čitav niz jezičnih i sadržajnih varijanata, na temelju čega autor zaključuje o njezinoj raširenosti.⁶⁵

Novija istraživanja promatraju tekst *Lucidara* iz različitih gledišta, čime interes za ovu enciklopediju ne jenjava. **Marija-Ana Dürriegl** analizira djelo iz prirodnofilozofijske perspektive, odnosno s gledišta ljudske reprodukcije.⁶⁶ Na medicinske nazore koje prepoznaje u *Lucidaru* najviše su utjecali Konstantin Afrički i salernska škola.⁶⁷ Znanja o ljudskoj reprodukciji potekla su iz prijevoda i prerada antičkih djela. Autorica analizira pitanja učenika o razvoju djeteta u maternici, načinu na koji ono preživljava, čime se hrani te kakav će plod

⁵⁸ Ibid, str. 159.

⁵⁹ Ibid, str. 159.

⁶⁰ Ibid, str. 160.

⁶¹ Nazor, Anica, *Primjeri arhaičnih i rijetkih riječi u dosad nepoznatom glagoljskom tekstu Lucidara*, *Filologija*, No. 24 – 25, 1995.

⁶² Ibid, str. 285.

⁶³ Ibid, str. 286.

⁶⁴ Prosperov Novak, Slobodan, *Povijest hrvatske književnosti*, Golden marketing, Zagreb, 2003.

⁶⁵ Ibid, str. 11.

⁶⁶ Dürriegl, Marija-Ana, *O prirodnofilozofijskim zapisima vezanima uz ljudsku reprodukciju iz hrvatskoglagoljskoga Lucidara*, *Acta medico-historica Adriatica*, Vol. 4, No. 1, 2006.

⁶⁷ Ibid, str. 15.

nastati. U odgovorima učitelja uviđa oprez uzrokovan vjerskim okruženjem u kojem tekst nastaje, odnosno kolebanje autora između želje da objasni odgovor i poriva za reguliranjem.⁶⁸

Amir Kapetanović u dvama se člancima bavi temom *Lucidara*. U prvom članku, objavljenom 2005. godine,⁶⁹ proučava toponime iz nekoliko hrvatskih prijevoda *Lucidara*. Ističe kako je u hrvatskim srednjovjekovnim tekstovima rijetko zastupljena toponomastička građa, a *Lucidar* obiluje nazivima iz cijelog tada poznatog svijeta.⁷⁰ U članku nalazimo bogatu građu i analizu imena nenaseljenih i naseljenih mjesta, hidronima te oronima.

Pet godina kasnije, autor prvi donosi prijepis cjelovitog *Lucidara*⁷¹ iz *Petrisova zbornika* latiničnom transkripcijom. Navodi gdje se sve nalaze prijevodi nastali na češkome predlošku; u *Petrisovu zborniku*, dvama neidentificiranim kodeksima 15. stoljeća (dva *Berčićeva fragmenta*), *Žgombićevu zborniku*, ulomcima Bene Košćičića iz 17. stoljeća, s Krka potječu latinički ulomci, a u knjižici J. Čeperića nalazi se samo završna bilješka teksta iz 1623. godine.⁷² U daljnjem tekstu uspoređuje navedene verzije *Lucidara*, ističe jezične osobitosti i donosi transkripciju.

Žarko Dadić u *Povijesti znanosti i prirodne filozofije u Hrvata*⁷³ bavi se sintezom razvitka egzaktnih znanosti u Hrvatskoj te detaljno obrađuje pojedina razdoblja. Pod znanošću smatra prirodne i matematičke znanosti te tehniku i medicinu. U srednjem vijeku znanstvena djela pisala su se latinskim jezikom, ali su se već i tada *neka popularna prirodnoznanstvena i prirodnofilozofska djela i tekstovi pojavljivali i na hrvatskom jeziku*.⁷⁴ Na taj se način stvaralo terminološko nazivlje te širile ideje među pukom. Kao primjer jednog takvog puku namijenjenog djela, autor izdvaja enciklopediju *Lucidar*.

Ističe razliku između *Elucidariuma* i *Lucidarius* te navodi kako su oba djela prevedena na hrvatski jezik. Tekst *Lucidara* temelji se na antičkoj slici svijeta s kršćanskim interpretacijama. U skladu s predmetom svoga zanimanja, autor iz djela izdvaja astrološka shvaćanja, astronomske i meteorološke pojave. Smatra kako su znanja iznesena u ovoj enciklopediji nastala na temelju enciklopedija iz ranog srednjeg vijeka, zatim enciklopedijskom djelu Isidora iz Seville koje je imalo uzor u rimskoj enciklopedijskoj tradiciji, Plinijevu djelu

⁶⁸ Ibid, str. 23.

⁶⁹ Kapetanović, Amir, *Toponimi u hrvatskim „Lucidarima“*, Folia onomastica, No. 14, 2005.

⁷⁰ Ibid, str. 2.

⁷¹ Kapetanović, Amir, *Lucidarij iz Petrisova zbornika*, Građa za povijest književnosti hrvatske, No. 37, 2010.

⁷² Ibid, str. 5.

⁷³ Dadić, Žarko, *Povijest znanosti i prirodne filozofije u Hrvata (s osobitim obzirom na egzaktne znanosti)*, Izvori, Zagreb, 2015.

⁷⁴ Ibid, str. 377.

Historia naturale te nekim ranim istočnjačkim shvaćanjima.⁷⁵ Navodi kako je *Lucidar* vrlo brzo preveden s češkoga jezika na hrvatski te kako su prvi prijevodi nastali čak i dva do tri stoljeća prije prvih sačuvanih prijepisa.

⁷⁵ Ibid, str. 379.

3. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA *LUCIDARA*

Motivi su za bavljenje ovom temom zainteresiranost za razdoblje srednjega vijeka, ondašnja znanja, mentalitet, kulturu. Obrazovani pripadnici srednjovjekovnog društva, svećenici i plemići poticali su znanost i širili ju. Određeni dio znanja temeljio se na antičkom nasljeđu, no uvijek ga je prožimala kršćanska perspektiva.⁷⁶ Sačuvani su tekstovi često na latinskom jeziku, tadašnjem jeziku visokog društva.⁷⁷ No osim takvih djela, postojala su i ona pisana pučkim jezikom (*vernacular*) te su bila namijenjena većem broju ljudi koji su ih mogli sami čitati ili su im ih tumačili svećenici te obrazovani pojedinci.

Jedno od takvih djela jest i *Lucidar* – srednjovjekovna pučka enciklopedija nastala u 12. stoljeću. Sadržavala je raznovrsna znanja nastala na temelju antičkih tekstova, ranih srednjovjekovnih djela, uz neizostavnu kršćansku prizmu.⁷⁸ Osim znanja koja su potkrijepljena tekstovima, postojala su i ona koja su se isto tako prenosila, za čiju istinitost nije bilo potvrda, no zbog uvjerljivih opisa, ali i nemogućnosti ili barem teškoće provjere, i njima se vjerovalo.⁷⁹ Takva znanja zapravo su bile predodžbe o onome što je bilo nepoznato i fizički udaljeno. Analizirajući takve predodžbe saznajemo nešto o onome koji promatra i načinu na koji promatra, a vrlo malo o onome koga se promatra. Također, i sam naziv enciklopedije govori o njezinoj svrsi: *Lucidar* (*srednjovj. lat. lucidarius, kasnolat. Lucidare, hrv. rasvijetliti, objasniti*).⁸⁰

Ovaj se rad temelji na latiničnom prijepisu hrvatskoglagoljske inačice enciklopedije, a proučavat će se njezine predodžbe o udaljenim krajevima i ljudima koji ih nastanjuju. Predodžbe su formirale određene stavove, mišljenja, ponašanja u vezi s onim što je drugačije, o onome tko je Drugi. Iščitavajući navedenu enciklopediju uočava se poseban odnos prema onome što je daleko od poznatoga svijeta, o čemu se nije mnogo znalo, iako nije prezentirano na takav način. Opisi su, naime, vrlo dramatični.

Tema je ovoga rada analiza književnih reprezentacija o Drugima i drugačijima u *Lucidaru* kao srednjovjekovnoj enciklopediji znanja, kao i analiza određenih kulturnih stereotipa u srednjovjekovnom društvu. Uočiti ćemo na koga se odnose predodžbe, kako su

⁷⁶ Prema Dürriegl, Marija-Ana, nav. djelo, str. 15.

⁷⁷ Prema Curtius, Ernst Robert, *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, Naprijed, Zagreb, 1998., str. 34.

⁷⁸ Prema Kapetanović, Amir, nav. djelo, (2010.), str. 3.

⁷⁹ Prema Le Goff, Jacques, *Za jedan drugi srednji vijek – Vrijeme, rad i kultura na Zapadu*, Izdanja Antibarbarus, Zagreb, 2011., str. 281.

⁸⁰ Margetić, Lujo, *Lucidar u Leksikon hrvatskoga srednjovjekovlja*, prir. Šanjek, Franjo; Grbavac, Branka, Školska knjiga, Zagreb, 2017., str. 444.

oblikovane, kakvo gledište zauzimaju i prenose te što i kako je utjecalo na njihovo nastajanje. Vrlo prikladna za to jest novija disciplina unutar komparativne književnosti – imagologija.

3. 1. Drugo/drugačije i imagologija

*Sklonost pripisivanju specifičnih karakteristika ili karaktera različitim društvima, rasama ili nacijama vrlo je stara i široko rasprostranjena.*⁸¹ Skupina ljudi koja živi na nekom prostoru, najčešće poštuje određena pravila, ima isti vrijednosni sustav te osjeća pripadnost toj grupi identificirajući se s njome. Svi koji žive izvan te grupe percipirani su različitima, bilo na temelju činjenica bilo na temelju predrasuda. **E. Said** smatra kako je književnost tome veoma doprinijela svojim tekstovima te je bila plodonosno područje u oblikovanju mišljenja, predodžbi i stereotipa:⁸²

*Postmoderna je misao otkrila stereotipe kao kulturni kapital te ih izložila dekonstrukciji u antropologiji i kulturologiji, od čega je profitiralo i književno znanje.*⁸³

Proučavanjem književnih predodžbi bavi se istraživačka disciplina pod nazivom **imagologija**.⁸⁴ Nastala je u tradiciji francuske poredbene povijesti književnosti, a začetnikom se smatra Jean-Marie Carré koji je pisao o predodžbi Njemačke u francuskoj književnosti. Velik doprinos dali su i Marius-François Guyard, Hugo Dyserinck, Manfred S. Fischer, Karl Ulrich Syndram, Joep Leerssen, Daniel-Henri Pageaux i drugi. Razvila se unutar komparativne književnosti 60-ih godina prošloga stoljeća:⁸⁵

*Imagologija (lat. imago – slika, predodžba, misao, grč. logos – govor, pojam, misao, razum) se bavi proučavanjem književnih predodžbi o stranim zemljama i narodima (heteropredodžbe) te o vlastitom narodu i zemlji (autopredodžbe).*⁸⁶

⁸¹ Leerssen, Joep, *Odjeci i slike: refleksije o stranom prostoru u Kako vidimo strane zemlje – Uvod u imagologiju*, uredili Đukić, Davor; Blažević, Zrinka; Plejić Poje, Lahorka; Brković, Ivana, Srednja Europa, Zagreb, 2009., str. 169.

⁸² Prema Said, E., nav. djelo, str. 454.

⁸³ Oralić Tolić, Dubravka, *Kulturni stereotipi – koncepti identiteta u srednjoeuropskim književnostima*, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2006., str. 8.

⁸⁴ Imagološka istraživanja u hrvatsku znanost o književnosti uveo je Davor Đukić, posebno monografijom *Figura protivnika u hrvatskoj povijesnoj epici* te naposljetku i zbornikom *Kako vidimo strane zemlje – Uvod u imagologiju*, u izdanju Srednje Europe, Zagreb, 2009. Osobit prilog na tom polju jesu radovi Z. Blažević, L. Plejić Poje te I. Brković.

⁸⁵ Prema Đukić, D., nav. djelo, str. 18.

⁸⁶ Ibid, str. 5.

Može se reći da je osnovna jedinica imagološke analize slika, predodžba te se proučavaju stereotipi i klišeji:

*Stereotipi ne izražavaju bit svojih predmeta, oni nisu ni istiniti ni lažni, to su društveni konstrukti, krajnje okamenjene točke u tvorbi identiteta, predodžbe i slike o vlastitome (autostereotipi) ili tuđem (heterostereotipi).*⁸⁷

Književna imagologija dijeli se prema **Jeanu-Marcu Mouri** na dva dominantna smjera: *proučavanje primarnih dokumenata koje čine putopisi, te proučavanje fikcionalnih djela koja ili izravno prikazuju strance ili se tiču nekog višeg ili manje stereotipnog zajedničkog viđenja neke zemlje.*⁸⁸ U fikcionalnim djelima nisu rijetkost zemlje čudnih imena i neobičnih stanovnika, mjesta koje nose imena poput Liliputa, Domovine Kikonaca, Kiklopa, a kao takva pripadaju *imaginativnoj geografiji.*⁸⁹

U takvim su djelima zemlje i ljudi izmišljeni, čitatelju je jasno da su plodovi mašte autora. No i uz stvarna geografska područja poput Perzije, Egipta i Indije evociraju se slike koje ne moraju korespondirati sa stvarnošću, a uz koja se vežu određene konotacije, kako ističe **K. U. Syndram**.⁹⁰ Takve slike stvaraju se na temelju nepoznavanja, iskrivljenih priča, pretpostavki i straha. One postoje, prenose se i šire u zajednici te postaju njezino nasljeđe. Prožimaju i tekstove te se pretvaraju u *književne stereotipe*, koji u tom smislu mogu biti prilično učinkoviti i privlačni. Predodžbe o drugim narodima zapravo nisu kompleksne, vrlo su subjektivne i simplificirane. To su iskrivljene slike i predrasude, smatra **D. Dukić**.⁹¹ Takve predodžbe tijekom vremena postaju kolektivne, stječu određenu prepoznatljivost koju obilježava otpornost i živopisnost.⁹²

Također, razlikujemo i dva načela u imagologiji. Prema **J. Leersenu** prvo je pomak s tradicionalnog pojma egzistencije prema pojmu percepcije ili reprezentacije, a drugo je lučenje onoga što je tradicionalno smatrano jedinstvenom jedinicom, zvanom identitet, u bipolarnost

⁸⁷ Oralić Tolić, D., nav. djelo, str. 7.

⁸⁸ Moura, Jean-Marc, *Kulturna imagologija: pokušaj povijesne i kritičke sinteze u Kako vidimo strane zemlje – Uvod u imagologiju*, ur. Dukić, D.; Blažević, Z.; Plejić Poje, L.; Brković, I., Srednja Europa, Zagreb, 2009., str. 151.

⁸⁹ *Predodžbe o svijetu strukturiraju imaginativne geografije, (...) koje se generiraju i reproduciraju putem stereotipa i klišeja, (...) one pojednostavljuju, shematiziraju i generaliziraju reprezentacije mjesta: ljude koji ondje žive, krajolike, kulturu i prirodu.* Šakaja, Laura, *Uvod u kulturnu geografiju*, Leykam, Zagreb, 2015., str. 274.

⁹⁰ Prema Syndram, Karl Ulrich, *Estetika alteriteta: književnost i imagološki pristup u Kako vidimo strane zemlje – Uvod u imagologiju*, ur. Dukić, D.; Blažević, Z.; Plejić Poje, L.; Brković, I., Srednja Europa, Zagreb, 2009., str. 71.

⁹¹ Prema Dukić, D., nav. djelo, str. 18.

⁹² Prema Syndram, K. U., nav. djelo, str. 79.

identiteta i alteriteta.⁹³ **D. Oralić Tolić** smatra da bi se identitet uopće formirao potrebno je osjećati pripadnost određenoj grupi, te uočavati razlike naspram druge grupe, alteriteta. *Identitet se ne može konstituirati bez svoje razlike.*⁹⁴

Stoga predodžba sadrži *osjećaje i ideje pomoću kojih neko Ja otkriva i razumije Drugog: ona je sastavni dio društvenog imaginarnog usredotočenog na bipolarnost identiteta i alteriteta kao suprotnih i komplementarnih kategorija.*⁹⁵ Kada se raspravlja o Drugom, misli se na identitet i kulturu Drugoga. Kultura Drugoga nastaje razgraničavanjem od vlastite kulture. *Drugi je tek znakovna/simbolička oznaka, kao pokušaj određenja biti i sadržaja nekog nama nasuprot stojećeg identiteta, dakle on je proizvod socijalne konstrukcije, a manifestira se s obzirom na prostornu udaljenost, blizinu i daljinu te kulture.*⁹⁶ Na taj se način definira vlastiti identitet i obilježava Drugi.

Jedna od zamki imagologije jest pokušaj prosuđivanja istinitosti u tekstovima ili polemiziranja o vjerodostojnosti. Izvori kojima se imagolog služi umjetnički su tekstovi u kojima se proučavaju elementi diskursa koji se potom nastoje kritički analizirati.⁹⁷ *Imagološkim analizama ne nastoji se otkriti nešto o karakteru naroda kojemu pripada autor koji proizvodi te predodžbe, nego je potrebno razotkriti njihovo djelovanje koje imaju na ljudski duhovni život.*⁹⁸ Dakle predodžbe su svojstvo teksta, one ne predstavljaju objektivnu zbilju:

*Komparatistička imagologija postaje vrijedna u kontekstu višenacionalne recepcije jer nacionalni mitovi, predodžbe o drugoj zemlji, njezinim ljudima i prilikama očito uvjetuju međunarodnu recepciju književnosti. Njihov utjecaj pritom može biti ne samo poticajan nego i sputavajući.*⁹⁹

⁹³ Prema Leerssen, J., nav. djelo, str. 87.

⁹⁴ Oralić Tolić, D., nav. djelo, str. 8.

⁹⁵ Leerssen, J., nav. djelo, str. 18.

⁹⁶ Milardović, Anđelko, *Stranac i društvo – fenomenologija stranca i ksenofobije*, Pan liber, Zagreb, 2013., str. 155.

⁹⁷ Prema Leerssen, J., nav. djelo, str. 75.

⁹⁸ Dyserinck, Hugo, *Komparatistička imagologija onkraj imanencije i transcedencije djela u Kako vidimo strane zemlje – Uvod u imagologiju*, uredili Dukić, D.; Blažević, Z.; Plejić Poje, L.; Brković, I., Srednja Europa, Zagreb, 2009., str. 66.

⁹⁹ Fischer, Manfred S., *Komparatistička imagologija: interdisciplinarno istraživanje nacionalno-imagotipskih sustava u Kako vidimo strane zemlje – Uvod u imagologiju*, uredili Dukić, D.; Blažević, Z.; Plejić Poje, L.; Brković, I., Srednja Europa, Zagreb, 2009., str. 40.

3. 2. *Orijentalizam u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti – predodžbe Indije*

Orijent je tradicionalni naziv za istočni svijet, njegove zemlje i kulturu. Prema Hrvatskom jezičnom portalu Orijent označava zemlje koje leže na istoku od Staroga svijeta, tj. srednje i južne Europe.¹⁰⁰ Iz navedene definicije iščitavamo kako su azijske zemlje promatrane u odnosu na zapadni svijet, a E. Said definira pojam *orijentalizam* koji predstavlja zapadnjačko bavljenje istočnjačkim temama, odnosno skup kulturalnih i ideoloških pretpostavki o Orijentu.¹⁰¹

Odnos dvaju svjetova najčešće je kontrastivan, dva svijeta stoje u opreci, no ne kao dva različita, ali ravnopravna svijeta. Jedan, onaj zapadni, prezentira se kao dominantan, etnocentričan, nadmoćan te u svakom mogućem smislu naglašava svoju prevlast nad Istokom. Stoga i pisanje o drugim kulturama nije vrijednosno neutralno, nego je povezano s kulturom kojoj autor pripada.¹⁰² Tekstualna dimenzija čini se vrlo pogodna za širenje ideja, misli, vjerovanja, svjetonazora. Zapadna se kultura upravo na temelju teksta odredila kao dominantna, kao norma prema kojoj se stvarala slika o Drugom:

*Znanje o Drugome jest znanje koje smo mi stvorili, tako da i Drugost (u ovom slučaju Istok) postaje naša tvorevina. Orijent nije ono što je sam po sebi, nego je ono što mi o njemu mislimo, govorimo, pišemo. Mi smo ti koji jedino ispravno reprezentiramo Druge, jer oni to sami ne znaju niti mogu.*¹⁰³

Orijent je promatran u ulozi Drugoga, a njegova kultura, geografija i sva ostala obilježja kao ono što je drugačije. Percipiran je kao daleka i egzotična zemlja o kojoj se u srednjemu vijeku nije znalo mnogo, ali se pretpostavljalo. Recipročno se stvarala i slika o europskom identitetu, čije su granice određene proizvoljno, kao nadmoćnijem u odnosu na sve ostale neeuropske zemlje i njihove kulture.¹⁰⁴ Zapadni se svijet unutar svojih granica odredio kao ono što je dobro, učeno, normalno, a Orijent, samim time što ne pripada tim granicama, percipiran je kao tuđi i stran, kao potpuna suprotnost.¹⁰⁵ Taj dio svijeta bio je više od onoga što se zapravo o njemu znalo:

¹⁰⁰ http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=eFhnXhk%3D, pristupano 10. kolovoza 2019.

¹⁰¹ Prema Said, E., nav. djelo, str. 8.

¹⁰² Ibid, str. 54.

¹⁰³ Ibid, str. 454.

¹⁰⁴ Ibid, str. 98.

¹⁰⁵ Ibid, str. 52.

*Univerzalna praksa kojom se u nečijem umu označuje blizak prostor, koji je naš, i neblizak prostor izvan našega, koji je njihov, način je da se uspostave geografske razlike koje mogu biti posve proizvoljne. Dovoljno je da mi postavimo te granice u svom umu; oni prema tome postaju oni, a tako su i njihov teritorij i njihova čud označeni kao različiti od našeg teritorija i naše čudi. Sve vrste pretpostavaka, asocijacija i fikcija nastanjuju nepoznat prostor izvan vlastitoga.*¹⁰⁶

Na taj je način stvoren i određeni korpus tekstova koji je prezentirao europsku fantaziju o Orijentu te potvrđivao tezu o nadmoćnijem europskom identitetu, a takve ideje prodirale su u opću kulturu i stvarale čvrste predodžbe.¹⁰⁷ Takve su predodžbe kod publike, kojoj su bile namijenjene, otvarale prostor imaginaciji, a Drugi se sam nije mogao predstaviti.¹⁰⁸

*

No za potrebe ovog rada prostor Orijenta svest ćemo na Aziju i Indiju te prikazati kako su u srednjemu vijeku neki autori željeli prikazati Indiju te što su na temelju tih tekstova čitatelji mogli zaključiti o jednoj zemlji *na kraju svijeta*.¹⁰⁹

*Indija je u dugim stoljećima bila svijet za sebe i ležala je onkraj granica unutar kojih se odvijao život našega kulturnog kruga. Ona nam je još od antike poznata i istovremeno strana, s njom smo povezani i od nje čvrsto odijeljeni. To je zemlja na kraju svijeta gdje su stanovnici suncu bliže i zato im je lice tamno.*¹¹⁰

Zbog specifičnog geografskog položaja i udaljenosti, Indija je smatrana nepristupačnom stranom zemljom u kojoj je sve što ljudska mašta može zamisliti, moguće.¹¹¹ Na temelju triju europskih legendi oblikovala se srednjovjekovna predodžba o čudesnom Istoku. To su *Roman o Aleksandru*, legenda o svetom Tomi te legenda o svećeniku Ivanu.¹¹² Prema *Leksikonu Marina Držića*¹¹³ legenda o svećeniku Ivanu, kršćanskom vladaru koji je vladao kršćanima na Istoku bila je popularna u Europi od 12. do 17. stoljeća. Navodi se kako je u 12. stoljeću

¹⁰⁶ Ibid, str. 72.

¹⁰⁷ E. Said prikazuje Orijent kao kazališnu pozornicu, na koju je Europa postavila razne izmišljene likove, čudovišta i junake koji su činili fabulozno bogat svijet, uvijek prikazan kao stran i tuđi, a namijenjen europskoj publici. Prema Said, E., nav. djelo, str. 83 – 90.

¹⁰⁸ Ibid, str. 454.

¹⁰⁹ Prema Katičić, Radoslav, *Indija u staroj hrvatskoj i srpskoj književnosti*, u *Boristenu u pohode. Helenske i indijske šetnje i teme. Misli i pogledi*. Matica hrvatska, Zagreb, 2008., str. 223.

¹¹⁰ Ibid, str. 223.

¹¹¹ Ibid, str. 224.

¹¹² Prema Gönç Močanin, Klara, *Indije u Leksikonu Marina Držića*, ur. Prosperov Novak, Slobodan et al, Leksikografski zavod Miroslava Krležje, Zagreb, 2009., str. 331.

¹¹³ Ibid, str. 331 – 334.

Europom kružilo lažno pismo koje se pripisivalo svećeniku Ivanu, a zapis je predstavljao izraz srednjovjekovnih popularnih maštarija, pa se ističe kako je njegovo kraljevstvo bilo neizmjerljivo bogato i prepuno neobičnih stvorenja. R. Katičić pretpostavlja da je legenda o svećeniku Ivanu na staroslavenski prevedena kao *Slovo o indijskom carstvu*.¹¹⁴

Elementi iz ove legende upotrijebljeni su i u romanu *Aleksandrida*, koji govori o životu Aleksandra Velikog, čija putovanja u Indiju predstavljaju vrhunac njegovih neobičnih pustolovina. Indija je ondje prikazana kao čudesna zemlja, puna zlata, dragog kamenja i bisera:

*Od bisera velikoga. I tu četire dni hodiv do škure zemlje doide i tu sa izabranimi Macedonami na kobile ke ždripce imihu usedoše; i ždripce na stanih ostaviše i tako v škuru zemlju ulizoše i noć hodiše jednu. I Antiohu reče da da na znanje da vsaki brne zemle ove vazme, kami li drivo li, vsaki da iznese. I to vsi zapovid svršivše **zlata mnogo iznesoše**. I ki godi mu se porugaše, ti mnogo kajaše se. Is te škure zemlje izlizoše i **zlata mnogo iznesoše i velikoga bisera i dragoga kaminj**.*¹¹⁵

Na hrvatskom području u srednjem vijeku nastaje prijevod *Legende o životu Buddhinu*, no tekst je prilagođen kršćanskim shvaćanjima, pa se tako lik Buddhe preobrazio u kršćanskoga sveca.¹¹⁶ U tom prijevodu Indijom vlada kralj poganin koji protjeruje i ubija kršćane, sve dok se njegov sin ne preobrati. Djelo je zapisano i u kodeksu *Dubrovačke legende* iz 17. stoljeća, a predodžbama o Indiji u njemu bavila se **Dunja Fališevac**.¹¹⁷

Indija Dubrovčanima načelno nije bila nepoznata, predodžbe o njoj nalazile su se i u drugim dubrovačkim djelima, primjer je Vetranovićeve maskerata *Trgovci Armeni i Indijani*.¹¹⁸ U njoj je Indija prikazana kao veoma bogata zemlja. Motiv Indije iskoristio je i renesansni književnik Marin Držić u svom djelu *Dundo Maroje*, u čijem prologu lik negromanta Dugi Nos

¹¹⁴ Prema Katičić, R., nav. djelo, str. 230.

¹¹⁵ Ibid, str. 234.

¹¹⁶ Život Barlaama i Jozafata bio je među poznatijim srednjovjekovnim romanima. Legenda je nastala u Indiji, prešla preko arapskog u grčku književnost, a iz biznatske književnosti prevedena je na staroslavenski. No hrvatski prijevod nastao je prema talijanskom predlošku. Prema Štefanić, nav. djelo, 1969., str. 295.

¹¹⁷ Fališevac, Dunja, *Predodžba Indije u dubrovačkoj književnosti – Barlaam i Jozafat u Dubrovačkim legendama*, Nova Croatica, Vol. 6 (36), No. 6 (56), 2012.

¹¹⁸ *Plemeniti Dubrovčani, / iz daleč smo prišli sada, / mi Arabi s Indijani, / do vašega slavnoga grada. / Donijeli smo, neka znate, / trgovinu zajedno s nami: / verižice njeke zlate / i u prstenku dragi kami; / i pratežce jošte ine, / suha srebra, suha zlata, / i od bisera kolarine / od kojijeh je draga plata. Stari pisci hrvatski: Dio I., Pjesni razlike, ur. Jagić, Vatroslav; Kaznačić, Ivan August, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1871., stihovi 205 – 215., str. 231.*

pripovijeda o svojim putovanjima u spomenutu zemlju koja je prepuna čudesa i fantastičnih bića.¹¹⁹

R. Katičić smatra kako se predrasude o Indiji mogu svrstati u dvije kategorije; u prvoj se nalaze tekstovi koji percipiraju Indiju kao bogatu, čudesnu zemlju, a djela iz druge kategorije prezentiraju je kao prokletu, nemoralnu i pokvarenu zemlju, punu idola.¹²⁰ Posljednje spomenute predodžbe o Indiji vezane su za crkvenu legendu, odnosno apokrif *Život sv. Tome*, koji je krenuo u Indiju kako bi propovijedao kršćanstvo, ali ondje je poginuo mučeničkom smrću.¹²¹

Spomenuti tekstovi pokazuju nam kako Indija postaje sinonim za čudesno, nepoznato, strano, egzotično, ona predstavlja prostor koji može podnijeti sve što mašta može izmisliti:

*U srednjovjekovnoj slici Indije i Azije malo se što promijenilo od antičkog viđenja Orijenta. Antički mitovi i legende o Indiji bili su kristijanizirani, ukrašeni biblijskim alegorijama i novijim geografskim fantazijama. Slika Indije kao zemlje grifona, čudovišta, demona, koja leži negdje s onu stranu zemaljskog raja, obuzela je maštu srednjovjekovne Europe.*¹²²

4. DRUGO I DRUGAČIJE U HRVATSKOGLAGOLJSKOM *LUCIDARU*

Varijanta teksta *Lucidara* kojom se služim u ovome radu jest ona iz *Petrisova zbornika*, koju je prvi put objavio Amir Kapetanović 2010. godine.¹²³

¹¹⁹ *Ja Dugi Nos, negromant od velicijeh Indija, nazivam dobar dan, mirnu noć i pritilo godište svitlijem, uzmožnijem dubrovačkim vlastelom, a pozdravljam ovi stari puk (...) Znete er kad se, jes tri godine, od vas odijelih, ončas se uputih put Indija Velicijeh, gdje osli, čaplje, žabe i mojemuni jezikom govore. Otole obrnuh put Malijeh Indija, gdje pigmale-oni, čovuljici mali, s ždralovi boj biju. Otole otegnuh nogâ k Novijem Indijama, gdje vele da se psi kobasami vežu, i da se od zlata balotami na cunje igra, gdje od žaba kant u scjeni biješe kako među nami od slavica. U Stare Indije otole htjeh naprijeda proć, ma mi bi rečeno er se već naprijeda ne more proć (...) I rekoše mi: »Po negromanciji samo u te strane može se proć«. Kako ja to čuh, otvorih moja libra od negromancije, – što ćete ino? U hip, u čas ugledah se u Indijah Starijeh! Držić, Marin, Dundo Maroje, *Novela od Stanca*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2007., str. 7. – 8.*

¹²⁰ Prema Katičić, R., nav. djelo, str. 231.

¹²¹ Ibid, str. 231.

¹²² Gönc, Moaçanin, K., nav. djelo, str. 331.

¹²³ Prema Kapetanović, Amir, *Lucidarij iz Petrisova zbornika*, Građa za povijest književnosti hrvatske, No. 37, 2010.

U *Lucidaru* iz *Petrisova zbornika* većinom **Mlaji** postavlja pitanja **Mojstru**, pa će se taj naziv koristiti i u ovom radu, no na početku se spominje i kao Učenik. Kapetanović primjećuje kako je to u *Žgombićevu zborniku* uvijek **Učenik**.¹²⁴

Zadatak je uočiti tko je to **Drugi** i što je to **drugačije** u ovoj enciklopediji, odnosno što je tadašnja kultura smatrala takvim te kako su oblikovane heteropredodžbe, odnosno predodžbe o stranim zemljama i ljudima.

Lucidar iz *Petrisova zbornika* sadrži 96 pitanja, a na samom početku nalazi se topos zazivanja Boga i pohvala onoga tko bude čitao ovo djelo – topos posvete.¹²⁵ Većinu pitanja moguće je tematski razdijeliti u nekoliko kategorija, pa su ona:

- teološka, npr.: *Kako je nam vjеровати v Boga?, Zač tada Bog svēt stvori?, Ima li pakao dno?*;
- meteorološka, npr.: *Ot kudě vĕtar prihodi?, Zač se zemļa trese?*;
- astronomska, npr.: *Povej mi narav od mĕseca*;
- medicinska, npr.: *V koliko dneħ bude otroče stvoreno v materĕ?*;
- geografska, npr.: *Povĕj mi ob toj zemļi ka se zove Eudopija?*

No kao što je navedeno u poglavlju o Drugom i drugačijem, ono što tražimo jesu reprezentacije drugačije kulture, skup osobina koji se razlikuje od onih koje posjeduje promatrač, u ovom slučaju Mojstar koji te predodžbe prenosi Mlajemu.

Kako bih što preglednije prikazala i analizirala ono što je drugačije, podijelit ću pronađena obilježja prema kategorijama. Aristotel je podijelio živa bića na životinje i biljke, a životinja je vrsta koja je prema kriteriju racionalnosti podijeljena na dvije podvrste: neracionalne životinje – zvijeri i racionalne životinje – ljude.¹²⁶ Osim ove 'antičke' podjele, promatrat ću i kategoriju prostora, a prema humanističkoj geografiji razlikuju se dva pojma: mjesto i prostor. Prostor nosi apstraktnija značenja, promatrač ga gleda *izvana*, a mjesto predstavlja prostor s kojim se ljudi povezuju, daju mu značenje.¹²⁷ Uzimajući navedeno u obzir, izdvajam sljedeće kategorije:

¹²⁴ Ibid, str. 6.

¹²⁵ Pripada egzordijalnoj topici, koja služi za obrazloženje sastavljanja nekog spisa, a koju kršćanski autori posvećuju Bogu. Nastala je iz antičke retorike. Prema Curtius, Ernst R., nav. djelo, str. 98.

¹²⁶ Gregorić, Pavel, *Aristotel o diobi duše*, Prolegomena, Vol. 7, No. 2, 2008., str. 135. Također, sa širenjem kršćanstva unosi se u rimski svijet ideja o jedinstvenosti ljudske vrste, što je naslijeđeno iz židovske tradicije. Rani je srednji vijek podijelio ljude u klerike i laike, a oko tisućite godine, zapadna književnost predstavlja kršćansko društvo prema novoj, trodijelnoj shemi, pa se ljudi dijele na svećenike – *oratores*, ratnike – *bellatores* i seljake – *laboratores*. Prema Le Goff, J., nav. djelo, 1998., str. 341 – 343.

¹²⁷ Prema Šakaja, L., *Uvod u kulturnu geografiju*, Leykam international, Zagreb, 2015., str. 105.

- prostor
- biljke
- zvijeri – neracionalne životinje
- ljudi – racionalne životinje.

Svaka će se skupina posebno analizirati, s tim da će najopsežnija biti ona u kojoj se analiziraju racionalne životinje, tj. ljudi.

4.1. Prostor

Prostor se ovdje promatra u vezi s pojmom prostorni obrat, tj. kao društveni i kulturni proizvod, reprezentacija¹²⁸. Književni je prostor sustav znakova koje promatrač iščitava.¹²⁹

U srednjemu vijeku izvori geografskih informacija bili su podaci iz **Biblije** i **antičkog nasljeđa**.¹³⁰ Svrha prikazivanja i proporcija geografskih prostora, na tadašnjim kartama – *mappaemundi*, nije bila prikazati točne geografske podatke, nego ih uskladiti s važnošću koja im se pridavala.¹³¹

U sljedećim citatima Mojstar daje **opis svijeta** te navodi razlog zašto zemlja ne potone: *Sa svēt jest okolu **okrugal** kako kolo. I jest vas okolu **optečen morem** i mi vsi s zemlju plavamo v mori kako črmňak jajčen.*

(...) *Zemlje ništar ino **ne drži nego milost Božja** i ňega moć.*¹³²

Prema navedenom zemlju okružuje more, dok se ona nalazi u središnjem dijelu. Božja intervencija uzrokom je postojanja svijeta.

Nadalje, Mlaji želi znati **od koliko se dijelova svijet sastoji**, na što Mojstar odgovora: *Na **troje** jest razdeĵen: prvi dĵel jest **Asija**, drugi jest **Erupa**, treći **Afrika**.*¹³³

Ovakva podjela potječe iz antičkih spoznaja. *Zacijelo, Sveta je Zemlja podijeljena na tri dijela za ljude koji su preuzeli nasljeđe geografije iz antike: Europa, Azija i Afrika, a svaki se dio poistovjećuje s jednom vjerskom sljedbom.*¹³⁴ I prema Pliniju zemaljski je krug podijeljen na tri dijela, a početak je na zapadu.¹³⁵

¹²⁸ Pod reprezentacijom podrazumijevamo više značenja, ona može biti rezultat prikazivanja, predočavanja, kao npr. tekstualni prikaz te proces ili praksa prikazivanja nekoga ili nečega. Prema Šakaja, L., nav. djelo, str. 253.

¹²⁹ Ibid, str. 144.

¹³⁰ Ibid, str. 27.

¹³¹ Ibid, str. 28.

¹³² Kapetanović, 2010., nav. djelo, str. 16.

¹³³ Ibid, str. 16.

¹³⁴ Le Goff, Jacques, *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*, Golden marketing, Zagreb, 1998., str. 180.

¹³⁵ Plinije Stariji, *Zemljopis staroga svijeta (Naturalis historia III, IV, V i VI*, Književni krug, Split, 2004., str. 11.

Nakon toga zasebno se opisuje svaki kontinent i poneke zemlje. U odgovorima su sadržani podaci o **položajima** kontinenata, rijekama, morima, planinama, **zemljama** i **gradovima** koji se na njemu nalaze. Naprimjer kada odgovara na pitanje o **Europi**, Mojstar govori o upravo spomenutim obilježjima:

*Eudopija počēne se poli mora i idet daže do gor skozē jednu zemļu imenem Skorija i Dacija i Armenija i ide poli rēku Dunaj i opet daže do mora. I v toj strani leži zemļa Biska, Bavorija i zemļa Mišanska, Karmelska, Temarska, Stirska, Kranska, Ugrska, Hrvatska, Korutanska, Kraška, Lampartiska, Ulinska, Srbska, Grčka, Pelikarska. (...) I potom jest jedna vlast ka se zove **Istrija** i v toj zemļi jedna gora imenem **Učka**.¹³⁶*

Opisan je položaj kontinenta te se nabrajaju zemlje koje se na njemu nalaze. U ovom dijelu spominju se Istrija i Učka, prostori koji se, kako navodi I. Milčetić, nalaze samo u hrvatskim prijevodima.¹³⁷

Osim navedenih elemenata daje se i jedna zanimljivost o zemlji Slonciji, čime se, smatram, želi potvrditi prisutnost **kršćanstva** na tom području.

*Poli rēku Rejnu počne se zemļa Španska i ta zemļa drži do Čudnovatoga mora. I v toj zemļi leže prevelikije vlasti: Teranija, Certanija, Tuškanija, Kolacija, Vicika, Britanija, Inglia, Iberinija. Nad tu zemļu ka se zove **Sloncija** tu jest rojstvo svetago **Ivana Krstiteļa**, 30 dani spolu vazda jest dan, o dnevē rojstva božanskago i potom tulikoje dnu spolu noć.¹³⁸*

Europa se prema antičkim shvaćanjima smatrala najvećim kontinentom, no iako taj podatak ne možemo izvući iz Mojstarovih odgovora takve spoznaje zasigurno su utjecale na autora *Lucidara*. O Europi Plinije govori kao o *hraniteljici naroda koji je pobijedio sve narode, koja je daleko najljepša na svijetu, a većina ju je pisaca s pravom priznala ne kao treći dio, već kao polovicu svijeta*.¹³⁹ Stvaranjem ovakvih predodžbi kojima se jedan kontinent ističe kao superioran u svakom smislu, dolazilo je do konstruiranja etnocentrizma.¹⁴⁰

¹³⁶ Kapetanović, A, nav. djelo, 2010., str. 21.

¹³⁷ Prema I. Milčetić, nav. djelo, str. 263.

¹³⁸ Ibid, str. 22.

¹³⁹ Prema Plinije stariji, nav. djelo, str. 12.

¹⁴⁰ *Jedno od najstarijih stajališta koja predstavljaju potpuno i bezuvjetno odbacivanje onih moralnih, religioznih, društvenih, estetskih i kulturnih oblika koji su najudaljeniji od onih s kojima se mi poistovjećujemo. Antička, a potom i zapadna civilizacija su sve što nije pripadalo njihovoj kulturi nazivali barbarstvom.* Lévi-Strauss, Claude, *Strukturalna antropologija 2*, Školska knjiga, Zagreb, 1988., str. 302.

O **Africi** Mojstar ne daje mnogo podataka, spominje rijeke, gore, gradove, pustinje, no za razliku od europskog prostora, ovdje se navode i životinje koje ondje obitavaju, radi se o zmijama i gmazovima:

*Afrika zemlja počnet se pri tom vladanji imenom Indus tre ide dari do **Gustoga mora**. I v toj zemlji jedna **gora** imenom Libata. I jest plna **gadi i kušćeri** i va nu nigdor ne prihodi. (...) Poli **Jardana** jedna **pustiña**, i ta jest plna **gadi i zmiji**, i tu teče **Stakleno more**.*¹⁴¹

Osim toga, izdvaja se podatak o kraljici **Sabi** i **Salamonu**:

*Potom Mišanska zemlja, potom jedna zemlja ka se zove Sabba, v koj vladaše **carica Sabba**, ka bēše prišla poslušati premudrosti **Solomuñe**.*¹⁴²

Prema kršćanskom vjerovanju kraljica od Sabe donosi bogate darove Salamonu, želeći se uvjeriti u njegovu mudrost, a postupkom prefiguracije u srednjovjekovnoj tipologiji¹⁴³ Salamon je slika Krista, a kraljica od Sabe slika Crkve, koja je nastala pokrštavanjem pogana.¹⁴⁴ Salamon je drugi izraelski kralj, predak Kristov, smatra se da je autor nekoliko biblijskih knjiga.¹⁴⁵

Dakle u odgovorima o navedenim dvama kontinentima najviše podataka dobivamo o zemljama i gradovima koji se ondje nalaze, a zajedničko im je i prisutstvo spomenutih kršćanskih obilježja.

Pod brojem 37. i 38. nalazimo pitanja o trećem kontinentu, **Aziji**, na koja Mojstar daje sljedeće odgovore:

*Asija počine se na **vstok slnca** i tako drži do poludanja, dari do mora. I v toj strane jest **raj**. I v raji jest jedan **istočnik** is koga teku **četire rike** te.*

***Jion** teče skozi **Indiju** i teče skozi jednu goru ka se zove **Karpazus**. I is te gore teče duga rika ka se zove **Elkaš** i teče v jednu zemlju črvlenu. I paki **Jepratis** i **Tigras** ti idita skozi*

¹⁴¹ Kapetanović, A., nav. djelo, 2010., str. 22.

¹⁴² Ibid, str. 22

¹⁴³ U biblijskoj egzegezi alegorijsko značenje ostvaruje se putem tipologije i prefiguracije kojima se povezuje Stari i Novi zavjet. Prefiguracijom starozavjetni događaji najavljuju novozavjetne. Tipologija ima dvije razine tumačenja te se dvije stvarnosti dovode u odnos: model se nalazi u tipu (prošlost), a antitip se izravno odnosi na sadašnjost. Stari zavjet je nagovještaj Novog zavjeta. Prema Zlatar, Andrea, *Alegorija: figura, tumačenje, vrsta*, u: *Tropi i figure*, Benčić, Živa; Fališevac, Dunja, ur., Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1995., str. 270 – 271.

¹⁴⁴ Badurina, Anđelko ur., *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1979., str. 335.

¹⁴⁵ Ibid, str. 515.

*jednu goru ka se zove Parkatra i od tuda teče skozi drugu ka se zove Nemerija. I te vode teku iz raja i ne teku očito, da teku pod zemlju do teh gor ke zgora imenovah.*¹⁴⁶

Mojstar opisuje položaj Azije, ona se nalazi na istoku, a na toj se strani nalazi i raj te izvor iz kojega teku četiri rijeke. Prema drevnim predajama, postojale su četiri svete rijeke: Pišon, Gihon, Tigris i Eufkrat, a vjerovalo se da su to rijeke koje izvire iz raja zemaljskoga te se simbolički koriste za četiri evanđelja.¹⁴⁷ Le Goff ističe još nevjerojatniju teološku koncepciju koja do 8. stoljeća nadahnjuje kršćansku geografiju i kartografiju. *Općenito, raspored stvari na Zemlji određen je vjerovanjem da je pupak svijeta, njegova središnja točka, Jeruzalem, i da Istok, koji je na kartama često prikazan u gornjem dijelu, završava planinom na kojoj se nalazi Zemaljski raj odakle teku četiri rajske rijeke.*¹⁴⁸

Budući da se na toj strani nalazi raj, sljedeće pitanje koje Mlaji postavlja jest **koja se zemlja nalazi najbliže raju**. Mojstar se poziva na **Sveto pismo** prema kojemu će dati odgovor na postavljeno pitanje:

*Tako nam knige govore Svetago pisma da tamo nigdor ne more priti jere jesu okolu prevelike gore i v njih leže prečuti zveri i prestrašne zmije i te brane tamo priti. I poli toga leži jedna zemlja imenom Indija. I ta se zove tim imenom po jednoj vodi ka se zove Indus. I ta rika tečeše iz jedne gore Karintolus i teče v Črvljeno more. I tu jest teško priti zač jest od jedne strane Indus. Reka jest tuliko velika i okolu ne tuliko pustiine da jedva gdo more v trih letih tamo priti ali videti.*¹⁴⁹

Mojstar ističe kako je prostor Indije veoma nepristupačan, okružen je velikim planinama, širokom rijekom Indus, pustinjama, strašnim zvijerima i zmijama, podsjeća na strašno mjesto, pakleni prostor. *Pustinja je tada zapravo bila šuma. (...) Ali šuma je u isti mah i prepuna prijetnji, zamišljenih ili stvarnih opasnosti. Ona je uznemirujuće obzorje srednjovjekovnog svijeta.*¹⁵⁰

Također, kada bismo usporedili azijski i indijski prostor naspram onoga u Europi i Africi, uočili bismo kako upravo navedena obilježja ne nalazimo u Europi, dok se u Africi tek ponegdje nalazimo. Mojstar u Europi ne spominje zmije i gmazove, naprotiv, europski kontinent obiluje gradovima i zemljama, on je, prema tome, 'razvijeniji'. *Središnji položaj ima*

¹⁴⁶ Kapetanović, A., nav. djelo, 2010., str. 17.

¹⁴⁷ Prema Badurina, A., nav. djelo, 506.

¹⁴⁸ Le Goff, J., nav. djelo, 1998., str. 179 – 180.

¹⁴⁹ Kapetanović, A., nav. djelo, str. 17.

¹⁵⁰ Le Goff, J., nav. djelo, 1998. str. 174.

konotaciju povijesnog dinamizma i razvoja, dok su periferije stereotipno bezvremene, zaostale ili tradicionalne.¹⁵¹

U opisu smo Afrike mogli uočiti poneke životinje i pustinje, ali i prisutstvo kršćanskih obilježja kao i na prostoru Europe. No sve većim udaljavanjem od Europe prema rubnim dijelovima zemaljskoga kruga prostor se znatno mijenja i razlikuje po mnogim obilježjima. *Tako se mogu uspostaviti odnosi između geografskog prostora i psihičkog prostora, barem na metaforičkom planu.*¹⁵² Indija je kao prostor koji je smatran drugačijim marginaliziran, što pridonosi stvaranju etnocentričnih stavova. Razgraničavanjem Europe i Azije/Indije stvaraju se imaginativne granice nastale na temelju stereotipa kojima Mojstar iskazuje dramatične razlike između dvaju prostora.

*Prostor konstruiran kao ostvarenje kolektivnog identiteta, ali koji u isti mah izlučuje prostore isključenja iz svoga krila (...).*¹⁵³ Mojstar neizravno reprezentira vlastiti prostor kao bolji, civiliziraniji i nadmoćniji, a strah od udaljenih mjesta poput Indije i Azije pogoduje stvaranju negativnih predodžbi te isključuje taj prostor iz svojih granica.

Osim toga, Mojstar navodi kako se u blizini Indije nalaze i **dva otoka** na kojima se nalazi mnogo **zlata**, no okružuju ih velike gore, zmije i more te se do njih ne može doći.

*Ovoj zemlji jesta 2 otoka: Kriša i Gliris i v teju jest mnogo zlata, jesta prik vsego leta zelena i to jest va vsakom našem leti ine dve lete. I poli toga jesu zlate gore i toga zlata ne more dobiti nigdore skozi velike zmije ke v onih gorah leže i meju tu goru ka imenujet se Kaspijus i meju morem.*¹⁵⁴

Zlato se tumači kao znak zemaljskog bogatstva i idolopoklonstva. Ovakvo shvaćanje zlata potječe iz kršćanske mitologije, i to prema Aronu koji je izlio zlatno tele kojemu su se ljudi klanjali dok su čekali Mojsija.¹⁵⁵

Iz citata se iščitava kako su čak i meteorološke i astronomske prilike ondje drugačije. *Ondje va vsakom našem leti ine dve lete*, dakle postoje čak dva ljeta, naspram jednoga kakvo

¹⁵¹ Leerssen, J., nav. djelo, str. 108.

¹⁵² Pageaux, Daniel-Henri, *Od kulturnog imaginarija do imaginarnog u Kako vidimo strane zemlje – Uvod u imagologiju*, ur. Dukić, D., Blažević, Z., Plejić Poje, L.; Brković, I., Srednja Europa, Zagreb, 2009., str. 138.

¹⁵³ Le Goff, J., nav. djelo, 1998., str. 12.

¹⁵⁴ Ibid, str. 17.

¹⁵⁵ Prema Badurina, A., nav. djelo, str. 589.

poznaje Mojstar. *U toj zemlji je drugi izgled neba, drugačije se zvijezde rađaju, imaju dva ljeta u godini i dvije žetve, između njih je zima s pasatskim vjetrovima (...)*¹⁵⁶

Takvim predodžbama izaziva se začudnost, strani je prostor drugačiji od poznatoga. *Time se strana kulturna stvarnost drži inferiornom i negativnom u odnosu prema izvornoj kulturi; riječ je o „fobiji“ i taj stav zauzvrat razvija pozitivno vrednovanje, iskrivljenu sliku cjeline ili dijela izvorne kulture.*¹⁵⁷

Iako je Indija stvarna zemlja, kao što je i Azija kontinent koji zaista postoji, podaci koje je Mojstar iznio ne proizlaze iz poznavanja tog prostora, nego bismo ih mogli svrstati u *imaginativnu geografiju*. Predodžbe o ovom dijelu svijeta mogle su nastati i stoga što se o njemu nije mnogo znalo, pa se zamišljalo.¹⁵⁸

Iz navedenog prikaza uočavamo kako se prostorni opisi triju kontinenata uvelike razlikuju, što ne bismo mogli pripisati samo tadašnjem geografskom znanju, nego sklonosti pripisivanju specifičnih karakteristika stranim, nepoznatim zemljama čija navodna egzotika, ali stvarna udaljenost, utječu na proizvodnju predodžbi, najčešće onih negativnih. *Osjećaj straha koji izaziva zemljopisno područje vezan je uz nepoznato, nepristupačno, neistraženo, a nedostatak informacija podupire taj strah.*¹⁵⁹ U *Lucidaru* je prostor Orijenta prikazan upravo na takav način, kao nepristupačan, okružen velikim rijekama, morima, pustinjama, nastanjuju ga velike i strašne zmije i zvijeri.

4.2. Biljke

Druga kategorija u kojoj se prepoznaju predodžbe drugačijega jesu biljke te ih je nekoliko povezano s prostorom Indije. Prilikom opisa Indije, Mojstar navodi zemlju u kojoj raste **papar**:

*I poli toga leži jedna zemlja v koj raste **prpar**. I ta zemlja jest plna zmiji i gadi. I kad ta prpar bude zrel, i tada stvore ti ljudi velike krade ogna i **požare** velike i tako otpude one zmije i potom zberu prpar i ot toga požara **učrne prpar**, a od nature je **běl** (...).*¹⁶⁰

Zemlja u kojoj raste papar nastanjena je zmijama i gmazovima, a beru ga ljudi koji ondje žive. Mojstar opisuje kako ljudi prvo zapale velike lomače kojima otjeraju životinje da bi se

¹⁵⁶ Plinije stariji, nav. djelo, str. 141.

¹⁵⁷ Pageaux, D. H., nav. djelo, str. 143.

¹⁵⁸ Prema Le Goff, J., nav. djelo, 2011., str. 281.

¹⁵⁹ Levanat-Peričić, L., nav. djelo, str. 109.

¹⁶⁰ Kapetanović, A., nav. djelo, 2010., str. 18.

domogli papra. Zbog uporabe vatre papar, koji je ondje prirodno bijel, pocrni. *Za papar se kaže da je promijenio tijek povijesti jer je bio najvažniji čimbenik u traženju morskih putova iz Europe prema Istoku. Potraga za paprom stoljećima je dominirala svjetskom trgovinom začinima.*¹⁶¹

Biljke, odnosno njihovo korijenje, prema Mojstru su uzrokom **razlika među ljudima**:

*Mlaji reče: Kako to more biti, vedě nam tako knige svědoče, da smo vsi **ot jednoga človeka** početi, to jest ot **Adama**? Kako su ti ljudi na takove **parti razděljeni** i tako **nepodobne obraze** imaju?*

*Mojstar reče: (...) I kade bě Adam iz raja izagnan, tada on znaše vseh **zlědi korěnja** i njih **zale nature**. I běše jedno **zelje takovo** da gda bi ga bila žena okusila, tudje bi bila **proměnila plod** ňeje těla nature. I to bě v toj zemļi ka se zove **Indija**.*¹⁶²

Zbog određenih svojstava korijenja zelja¹⁶³, ženi koja bi ga pojela promijenio bi se plod, tj. rađao bi se izrod. Mojstar navodi kako se upravo to i dogodilo na prostoru Indije. U srednjemu vijeku nisu neobični kojekakvi magijski zapisi i ljekaruše¹⁶⁴, odnosno napuci za liječenje iz narodne farmakopeje.¹⁶⁵ Upravo su se različite biljke i njihovi pojedini dijelovi upotrebljavali za određeni zdravstveni problem.

Osim ovoga **korijenja**, spominje se još jedno na području Europe, odnosno na otoku **Sardiniji**.

*I potom imenujet se jedan otok **Sardinija** i nest inogo v ňem takmo **korěnja**, takova ki bi koli onih korěni zelja **okusil ili sameh** korěni bude se **do smrti svoje smějati**.*¹⁶⁶

Mogli bismo zaključiti kako prema *Lucidaru* korijenje biljaka ima različita svojstva, i to ovisno o mjestu na kojemu raste. Korijenje koje raste u Europi izaziva kod čovjeka smijeh do kraja života, a korijenje koje raste na području Indije učinilo je porod žene drugačijim.

¹⁶¹ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=46518>, preuzeto 25. rujna 2019.

¹⁶² Ibid, str. 19.

¹⁶³ Zelić – raslinje, biljke, povrće. Prema Damjanović, S., *Mali staroslavensko-hrvatski rječnik*, Matica hrvatska, Zagreb, 2004., str. 94.

¹⁶⁴ Ljekaruše su zbirke tekstova usmjerene na liječenje ili uklanjanje tegoba, najčešći su sastojci biljnog podrijetla, a u uputama supostoje magijsko-vjerski i empirijski elementi. Prema Durig, Marija-Ana; Fatović-Ferenčić, Stella, *Clio medica i hrvatskoglagoljski spomenici* u *Peti hrvatski slavistički kongres*, Filozofski fakultet, Rijeka, 2012., str. 27 – 28.

¹⁶⁵ Prema Hercigonja, nav. djelo, str. 139.

¹⁶⁶ Kapetanović, A., nav. djelo, 2010., str. 23.

Iako se na području Indije navode tek dvije vrste biljaka; papar i zelje, one posjeduju neobična svojstva i predstavljaju odstupanje od uobičajenih domaćih uzoraka, odnosno Drugost u smislu neobičnosti, anomalije, posebnosti.¹⁶⁷

4.3. Neracionalne životinje – zvijeri

Iako smo ih podijelili prema aristotelovskoj podjeli s obzirom na kriterij racionalnosti, životinje koje se nalaze u *Lucidaru* ne možemo svrstati u samo jednu kategoriju, stoga ćemo se poslužiti Le Goffovom podjelom inventara srednjovjekovnog čudesnog. U njega spadaju zemlje i mjesta, predmeti, povijesna ličnost prerasla u legendu, životinje, poluljudi-poluživotinje te ljudska i antropomorfna bića.¹⁶⁸ Životinje dijeli na **prirodne, izmišljene** te **Mischwesen**, gdje pripadaju poluljudi-poluživotinje.¹⁶⁹

Na području se Orijenta u *Lucidaru* ne navodi mnogo različitih životinja, no važna je njihova simbolika i uloga. Prilikom opisivanja prostora Mojstar je htio istaknuti koliko je Indija nepristupačna zemlja te je naveo zvijeri i zmije koje otežavaju dolazak u nju. Spomenute životinje spadale bi u skupinu **prirodnih životinja**. Zvijer se može odnositi na više različitih životinja, no Mojstar ne daje konkretniji opis. O **zvijerima** i **zmijama** saznajemo samo da su preljute i prestrašne¹⁷⁰ te da ih ima mnogo:

*Tako nam kńige govore Svetago pisma da tamo nigdor ne more priti jere jesu okolu prevelike gore i v njih leže preljuti zveri i prestrašne zmije i te brane tamo priti. (...) I poli toga jesu zlate gore i toga zlata ne more dobiti nigdore skozi velike zmije ke v onih gorah leže i meju tu goru (...)*¹⁷¹

*I poli toga leži jedna zemļa v koj raste prpar. I ta zemļa jest plna zmiji i gadi.*¹⁷²

U kršćanskoj mitologiji postojanje divljih zvijeri objašnjava se kao posljedica pobune prirode nakon prvog sagrješenja.¹⁷³ Životinje u **Bibliji** mogu predstavljati i simbole ljudskih

¹⁶⁷ Prema Leerssen, J., nav. djelo, str. 169.

¹⁶⁸ Prema Le Goff, nav. djelo, 1993., str. 45 – 46.

¹⁶⁹ Ibid, str. 46.

¹⁷⁰ Leksem *ljut* dolazi u značenju *ljutit, strašan, zao*, a riječ *strašan* u značenju *strašan i užasan*. Iz navedenog tumačenja dodatno saznajemo o karakteru i izgledu zvijeri. Prema Damjanović, S., nav. djelo, str. 126, 248.

¹⁷¹ Kapetanović, A., nav. djelo, 2010., str. 17.

¹⁷² Ibid, str. 18.

¹⁷³ Prema Brnčić, Jadranka, *Životinje u Bibliji i biblijskoj duhovnosti u Kulturni bestijarij*, ur. Marjanić, Suzana, Zaradija Kiš, Antonija, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2007., str. 55.

karaktera i situacija.¹⁷⁴ Epiteti poput *preljute* i *prestrašne* sugeriraju da zmije koje se nalaze u Indiji izgledaju zastrašujuće pa možemo pretpostaviti kako ih Mojstar ne poznaje kao takve, odnosno pridodaje osobine postojećima. Zmije su u kršćanstvu važan dio apokaliptičnog bestijarija, simboli su kaosa i kozmičkog zla.¹⁷⁵ U primitivnim religijama zmija se smatra zlim počelom u svijetu, tj. bićem koje je donijelo zlo na svijet, a u *Bibliji* je poistovjećena sa Sotonom.¹⁷⁶

Osim što Mojstar kaže da leže oko Indije i time sprječavaju ulazak u tu zemlju jer *i te brane tamo priti*, velike zmije leže i na gorama koje se nalaze na dvama otocima i obiluju zlatom te *toga zlata ne more dobiti nigdore skozi velike zmije*.

U kategoriji biljaka spomenuli smo indijsku zemlju u kojoj raste papar gdje također obitavaju zmije i gmazovi, koje ljudi moraju **otjerati** kako bi ubrali papar.

*I kada ta prpar bude zrel, i tada stvore ti ljudi velike **krade ogná** i požare velike i tako otpude one zmije i potom zberu prpar (...).*¹⁷⁷

Navedene životinje spominju se i na sljedećem mjestu, u odgovoru Mojstra o okupljanju ljudi u Indiji:

***Bog** tako te ljudi jest razdělil da se sniti nakup ne mogu, ni se boriti mogu, a to jest da su meju nima velike vode i velike gore v kih jesu **prěveliki i strašni zvěri i přělute zmije**.*¹⁷⁸

Kako kaže Mojstar, zmije i zvijeri ondje su postavljene od Boga, kako se ljudi koji tamo žive ne bi borili. Ponovno imaju ulogu razdvajanja dvaju područja, u ovom slučaju **sprječavanja kontakata ljudi** koji žive na različitim prostorima Indije.

Prema Mojstrovim odgovorima, može se zaključiti kako je funkcija ovih životinja otjerati i zastrašiti one koji bi htjeli prići ovim predjelima, ali i ljudima koji ondje žive onemogućavaju okupljanje.

¹⁷⁴ Ibid, str. 53.

¹⁷⁵ Ibid, str. 778.

¹⁷⁶ Prema Badurina, A., nav. djelo, str. 592.

¹⁷⁷ Kapetanović, A., nav. djelo, 2010., str. 18.

¹⁷⁸ Ibid, str. 19.

U skupinu **izmišljenih životinja** pripada tek jedna životinja, koju Mojstar usputno navodi kad odgovara Mlajemu na pitanje kako je moguće da se ljudi toliko razlikuju ako potječu od jednoga čovjeka:

*I v toj zemlji jest jedno **zvěre** ko se zove **Gila**. I to **zvěre** jest **naprěd kako lav**, a **nazzad jest kako velblud** tre ima **2 roga** na glavě svojej i jest vsaki **2 lakta dlg**.¹⁷⁹*

Obilježje je ove zvijeri **hibridnost**, ona je spoj dviju životinja, odnosno s prednje je strane nalik lavu, a sa stražnje je kao deva te ima 2 roga na glavi. **Sotona** se, osim u liku zmije, u kršćanskoj mitologiji prikazuje i kao nakazni životinjski hibrid koji često ima rog na glavi, te zatim kao lav koji obilazi svijet ričući i tražeći koga da proždre.¹⁸⁰ Iako je lav često simbol božanske moći, u drugom značenju lavlja snaga predstavlja negativan aspekt, nasilnost nestrpljive gladi, simbol instinktivne nekontrolirane snage.¹⁸¹ *Dev*a je simbol *nečiste životinje*.¹⁸² Zvijer Gila hibrid je životinja s negativnim konotacijama, čime se izaziva još veća dramatičnost i pojačava dojam straha i odbojnosti.

Prema Mojstru, osim što zvijer Gila izgleda drugačije, posjeduje i neke neobične karakteristike i **ponašanja**, gotovo antropomorfna, može zamijeniti rog s kojim se bori kada se onaj prvi umori te je vrlo agresivna i neustrašiva.

*I kad se z drugim **svadi**, tada ta jedan rog vrže vdiļe na hrbat, a drugim se **brani i sěče**. I kada mu bude trudan ta rog, tada ga **vrže na hrbat**, a on **dvignet** ki je čil i opet se **ñim rije**.¹⁸³*

Na zamišljenom indijskom prostoru obitava i zvijer koja pripada skupini **Mischwesen**, gdje spadaju **poluljudi-poluživotinje**. Mojstar ju naziva **manastarijus**, također je hibrid, no ovaj put hibrid čovjeka i životinje:

*I ošće jest v toj zemlji jedan **zvěř** ki se zove **manastarijus**. Ima **glavu kako člověk**, a **tělo kako koň**, a **rep kako sviña**. Ima jedan **rog** na čelě, 4 noge dlg, i jest **světal** kako dragi kamen ki latinski zovet se **karbunkulus**; jest **oštar** kako britva. I ta **zvěř** jest tuliko **ļut**, ča koli přěd sobu utakne, to vse **rogom ubija**.¹⁸⁴*

¹⁷⁹ Ibid, str. 19.

¹⁸⁰ Prema Badurina, A., nav. djelo, str. 541.

¹⁸¹ Chevalier, John; Gheerbrant, Alain, *Rječnik simbola – mitovi, snovi, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1994., str. 334.

¹⁸² Ibid, str. 117.

¹⁸³ Kapetanović, A., nav. djelo, 2010., str. 19.

¹⁸⁴ Ibid, str. 19.

Konj može biti simbol tame i nadnaravnih moći, a svinja uvijek označava proždrljivost.¹⁸⁵ Životinje su simboli moralnih osobina, a i nakaze postaju predmetom alegorijskog tumačenja.¹⁸⁶ Iako navedene životinje najčešće imaju ambivalentna značenja, vjerojatno se htjelo postići začuđenost i prestrašiti čitatelje, a isticanje njihova agresivna ponašanja pridonijelo je tome.

*I ta zvěr jest tuliko **lut**, ča koli prěd sobu utakne, to vse rogom ubija.*¹⁸⁷

Uočavamo kako je na imaginativnom području Indije prisutno tek nekoliko vrsta životinja, a to su **zvijeri, zmije, gmazovi te dvije hibridne životinje Gila i manastarijus**. Hibridi mogu biti spojevi različitih životinja ili životinja i ljudi, a prema *Lucidaru* u Indiji je zastupljeno oboje. Zajednička su obilježja životinja koje navodno obitavaju na tom području **agresivnost, zastrašujući izgled, nepropuštanje dolaska** u Indiju, **čuvanje zlata, ubijanje svega** na što naiđu, pa takva simbolika neminovno upućuje na **demonsko**. *Biblijski bestijarij čovjeku neprijateljskih zvijeri sadrži slikovite predodžbe demonskih sila u svijetu: divlje zvijeri, lavovi, gmazovi, čitavo carstvo zlotvornih životinja suprotstavljeno je čovjeku, a vrhunac predstavljaju zmije.*¹⁸⁸

Navedene životinje uklapaju se u prikazani prostor koji je također prezentiran kao nepristupačan i opasan. *Locus horridus* često se prikazuje kao prostor šume koji se doživljava i kao prostor nemani gdje pretežu demonske slike, a životinjski se svijet prikazuje u likovima grabežljivih zvijeri.¹⁸⁹

Osim na prostoru Indije, Mojstar spominje životinje i na drugim područjima u enciklopediji, na području **Afrike**:

*Poli Jardana jedna pustiña, i ta jest plna **gadi i zmiji**, i tu teče Stakleno more.*¹⁹⁰

Na samom početku, kada su pitanja većinom teološke naravi, Mlaji želi znati gdje se nalazi raj i zašto je nemoguće doći do njega. Mojstar odgovora:

¹⁸⁵ Prema Chevalier, J., nav. djelo, str. 270, 666.

¹⁸⁶ Prema Levanat-Peričić, M., nav. djelo, str. 123.

¹⁸⁷ Kapetanović, A., nav. djelo, 2010., str. 19.

¹⁸⁸ Brnčić, J., nav. djelo, str. 58.

¹⁸⁹ Prema Marjanić, Suzana, *Bestijarij* u *Leksikon Marina Držića*, ur. Prosperov Novak, Slobodan et al, Leksikografski zavod Miroslava Krležje, Zagreb, 2009., str. 66.

¹⁹⁰ Kapetanović, A., nav. djelo, str. 22.

*Zato jere jest velmi daleče i jesu před ním velike gore i lésne i puste. I v téh gorah jesu přězli i přělutí zvěři. I zato tamo nigdore ne more priti.*¹⁹¹

Prema navedenome, moglo bi se zaključiti kako Mojstar poučava Mlajega kako ne postoji mnogo vrsta životinja na svijetu, tek njih nekoliko. Zanimljivo je kako u odgovorima o Europi uopće ne nalazimo životinje, nego kako je već istaknuto, samo mnogo zemalja i gradova.

No, u jednom odgovoru ipak saznajemo o postojanju i drugih vrsta životinja. Doznajemo pritom i što je uzrok različitoj naravi životinja.

Mlaji reče: Povej mi ot narav zvěret?

*Mojstar reče: Zvěři stvorene jesu ot 604 elementov kromě da su vzeli naravnu podobščinu. Niki ptići jesu vzeli mnogo vode, ko su vutvi i guske. Neki ptići jesu vzeli mnogo ajera, a ti su strašlivi kako je zec. Neki su vzeli mnogo ogha i zemlje, ti su moćni i silni kako je lav i medvěd. A neki su vzeli mnogo ogha i ajera, ti su nestrašlivi kako je jednorog zvěř. A neki su vzeli mnogo vode i zemlje, ti su leni kako osal i vol.*¹⁹²

Navodi se postojanje ptica, gusaka, lavova, medvjeda, magaraca, volova te jednoroga. Životinjska narav ovisi o vrsti i omjeru elemenata koje je uzela. Prema navedenome, životinje na prostoru Orijeanta uzele su mnogo vatre i zemlje, što ih čini moćnima i silnima, kao što su zmije i zvijeri koje ili čuvaju zlato ili brane ulazak u Indiju. Također, Mojstar ističe kako su zvijeri **Gila** i **manastarijus** neustrašive, što znači da su uzele mnogo vatre i zraka, a posjeduju i rogove na glavi kao i *jednorog zvěř*.

Prikaz životinja koji donosi *Lucidar* zapravo nije neobičan, njegovo porijeklo vezano je za nastanak *Fiziologa*.¹⁹³ Na srednjovjekovnom Zapadu nastale su brojne inačice bestijarija, florarija i lapidarija, a priroda je velika spremnica simbola.¹⁹⁴ U *Fiziologu* i mnogim drugim bestijarijima ističe se alegorijski prikaz gotovo svih vrsta životinja, i to uz pomoć mnogih izvora poput basni, grčke mitologije, *Biblije*.¹⁹⁵ No, Le Goff tvrdi kako kršćanstvo ipak nije stvorilo mnogo na području čudesnoga, nego se radi o pretkršćanskim korijenima.¹⁹⁶

¹⁹¹ Ibid, str. 15.

¹⁹² Ibid, str. 31.

¹⁹³ *Fiziolog* – grč. poznavatelj prirode, djelo nastalo na grčkom jeziku u ranim vjekovima kršćanstva, predočava legendarne prikaze životinja koje se spominju u Svetom pismu te nose simbolička značenja. Iz njega su se razvile zbirke priča o životinjama koje se nazivaju bestijarijima. Prema Štefanić, V., nav. djelo, 1969., str. 342.

¹⁹⁴ Le Goff, J., nav. djelo, 1998., str. 428.

¹⁹⁵ *Kulturni bestijarij*, ur. Marjanić, Suzana; Zaradija Kiš, Antonija, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2007., str. 12.

¹⁹⁶ Prema Le Goff, Jacques, *Srednjovjekovni imaginarij*, Izdanja Antibarbarus, Zageb, 1993., str. 37 – 39.

Srednjovjekovni čovjek nije u bestijarijama pokušavao razaznati stvarnost od fantastičnoga, bilo mu je važnije simbolički tumačiti pojave i izvlačiti moralne zaključke.¹⁹⁷ J. Brnčić napominje kako se u dvoznačnosti nekih životinjskih karakteristika skrivaju i otkrivaju simboli koji govore o prirodi čovjeka.¹⁹⁸ Autorica navodi kako prema simboličkoj funkciji životinje možemo podijeliti u dvije skupine: životinje koje simboliziraju neugodne, mrske i zle stvarnosti ljudskoga života, npr. svinje, te one čiji život evocira Božju brigu za živa bića, npr. ptice.¹⁹⁹ Iz dijelova što smo iščitali iz *Lucidara*, možemo zaključiti kako se govori samo o životinjama prve skupine, gdje bi pripadali gmazovi, zmije i zvijeri, dok nijedna životinja nije prikazana u pozitivnom značenju. Le Goff ističe kako mitološke životinje najčešće simboliziraju sotonsko, one su slike Đavla, te zaključuje kako je *životinjski svijet nadasve svijet zla*.²⁰⁰

Zanimljivo je kako se sve što je drugačije koncentriralo na Istoku, odnosno u 'tuđem' svijetu, a Le Goff navodi kako je *Istok golemo vrelo čudesnoga*, s kojeg dolazi i dobro i loše, čudesa i hereze.²⁰¹ A slika Indije kao zemlje čudovišta i demona, koja se nalazi u blizini zemaljskoga raja, dugo je obuzimala maštu srednjovjekovne Europe.²⁰²

4. 4. Racionalne životinje – ljudi

U *Lucidaru* se na afričkom i europskom kontinentu ljudi gotovo i ne spominju, navode se tek osobe povezane s kršćanskom mitologijom, poput Salamona i kraljice Sabe.

Iz Mojstarovih odgovora, koji nam potvrđuju **kršćanske** temelje, ali i antičko nasljeđe, doznajemo nešto o postanku čovjeka, njegovoj naravi i različitim tipovima ljudi.

Na početku saznajemo kada i kako je nastao čovjek.

*Mlaji reče: Kaj je **Bog** najprvo stvoril?*

*Mojstar reče: Nebo i zemlju, potom anjele i paki potom vsa stvorenja i **potom učini človeka**.*²⁰³

Koristi se kršćansko tumačenje postanka svijeta po kojemu je Bog stvorio sva bića, a posljednjeg je stvorio čovjeka.

¹⁹⁷ Kapetanović, Amir, *Tragovima srednjovjekovnog bestijarija*, Filologija, No. 42, 2004., str. 48.

¹⁹⁸ Prema Brnčić, J., nav. djelo, str. 7.

¹⁹⁹ Ibid, str. 64.

²⁰⁰ Le Goff, J., nav. djelo, 1998., str. 429.

²⁰¹ Prema Le Goff, J., nav. djelo, 1993., str. 51.

²⁰² Prema Gönc Močanin, K., nav. djelo, str. 331.

²⁰³ Kapetanović, nav. djelo, 2010., str. 13,

No prije nego je stvoren svijet, Mojstar kaže kako je vladala tama, a u njoj su postojala **četiri elementa**.

Mlaji reče: Ke reči běhu te 4?

*Mojstar reče: Prvo **ogań, zemļa, voda i ajer**.*²⁰⁴

Navedeni elementi potvrđuju prožimanje **antičkog nasljeđa**²⁰⁵ s teološkim tumačenjima u *Lucidaru*. U prethodnoj kategoriji koja se bavila neracionalnim životinjama, upravo su navedeni elementi upravo određivali ponašanje zvijeri. Osim što čine životinjsku narav, od njih se sastoje i zvijezde koje potom **utječu i na čovjeka**:

*Zvězde su takova narava četvera ot četirih elimentov. I kada se **otročę** rodi pod ku zvězdu, **ot te zvězde prijemļę naturu tělu** svojemu.*²⁰⁶

U nastavku Mojstar daje pojašnjenje:

*Od nature člověčaskije, jere jesu nike **zvězde narava** studenago, neke gorkago, neke suhago, neke mokrago. Takoj i člověk vlěčę se zvězdnim naravom, ki člověk jest **suhago i studenago**, on rad mlči. A ki jest **studenago i mokrago narava**, ta rad mnogo govori i rad odgovara va uprašani i **jest črn**. A ki jest **gorkago i suhago**, ta jest **nagal i močan i běl** i rad **iměva veliko žen**. A ki su **narava mokrago i gorkago**, ti su **daroviti i věrni i stanoviti i milostivi i dragi** su ļudem i jesu **běli**. I zato nam **kńigi poganskije** govore da **Venuš vladaję mudrostju jere jest gorkago i mokrago narava**.*²⁰⁷

Prema četirima elementima Mojstar navodi **četiri različitih tipova ljudi**, koji ovisno pod kakvom su se zvijezdom rodili, dobivaju određenu narav. U nastavku ćemo vidjeti kako se navedeno odrazilo na ljude u Aziji.

Kao što je već spomenuto, **Azija** je jedini kontinent na kojem se i opisuju ljudi koji ondje žive te se navode i neke njihove specifične karakteristike. Taj je podatak zanimljiv i zato što je prostor Azije i Indije stereotipno marginaliziran te prikazan kao divlji. Mojstar navodi kako je Azija površinom veoma velika zemlja te ondje živi mnogo ljudi:

*(...) da jest v nej velikih i poglavnih kraļevstvi 30 i 4 i v nej jesu **ļudi različni** (...).*²⁰⁸

²⁰⁴ Ibid, str. 12.

²⁰⁵ Empedoklo je prvi uveo teoriju o četiri osnovna elementa, odnosno četiri takozvana prapočela tvarne vrste – ogańj, zemlju, vodu i zrak. Prema Aristotel, *Metafizika*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1985., str. 15. Kanije je Aristotel razvio ovu teoriju.

²⁰⁶ Kapetanović, A., nav. djelo, 2010., str 27.

²⁰⁷ Ibid, str. 27.

²⁰⁸ Ibid, str. 17.

Osim toga, Mojstar ističe kako se ti ljudi međusobno veoma razlikuju. Odgovore na pitanja o ljudima koji žive na prostoru Indiji možemo pronaći u 39., 40. i 41. pitanju. Iščitavajući odgovor na 39. pitanje, nailazimo na deset različitih skupina ljudi. Popisani su u tablicu te podijeljeni u skupine prema zajedničkim karakteristikama. Promatrat će se predodžbe o izgledu ljudi, njihove društvene prakse²⁰⁹, odijevanje, govor te ostale zanimljivosti.

Skupine ljudi	Izgled	Društvene prakse	Odijevanje	Govor	Ostalo
1. Neimenovani	Visoki 2 lakta.	Ratuju protiv nas.	-	-	
2. Gog i Magog	-	Jedu samo sirovo meso.			Zatočeni na otoku.
3. Manakobi ljudi	Visoki 12 lakata, naprijed kao lav, imaju perje i kandže kao ptica.	-	-	-	
4. Adote ljudi	-	Pale jedni druge.	-	-	Imaju veliku toplinu u sebi.
5. Neimenovani (kanibali)	-	Ubijaju i jedu svoje roditelje; pozivaju prijatelje i vesele se tome.	-	-	
6. Neimenovani	-	Skupljaju papar paleći vatru.	-	-	Žive do osam ljeta, a do trećeg imaju djecu.
7. Neimenovani	Imaju pete naprijed, prsti nazad, po osam prstiju na rukama i nogama, imaju pasje glave.	-	Odijevaju se u lisičje repove.	Kada govore kimaju glavama kao psi.	-
8. Neimenovani	Kad su mladi sjedi su, a kad ostare crni su.	-	-	-	-

²⁰⁹ Pojam iz *Nove kulturne povijesti*, odnosi se na svakodnevne aktivnosti običnih ljudi. Prema Burke, Peter, *Što je kulturna povijest?*, Izdanja Antibarbarus, Zagreb, 2006., str. 89. *Nova kulturna povijest razlikuje se od intelektualne povijesti jer naglašava mentalitete (pretpostavke) ili osjećaje više nego ideje ili sustave mišljenja.* Burke, Peter, nav. djelo, str. 61,

9. Neimenovani	Imaju jednu nogu, kreću se brzo kao ptica.	Nogom si čine zaklon od sunca.	-	-	-
10. Neimenovani	Imaju rog na čelu i pod rogom jedno oko.	-	-	-	-

Prema tablici, najviše je zastupljeno opisivanje ljudskoga izgleda te potom društvenih praksi. Skupine ljudi najčešće su neimenovane, nalazimo samo dva naziva: Adote i Manakobi ljudi te imena dvoje ljudi zatočenih na otoku; Gog i Magog.

Krenut će se od analize njihova **izgleda**, po čemu se najviše razlikuju jedni od drugih, a po tome bi se moglo zaključiti i da su drugačiji od ljudi kakve Mojstar poznaje.

Prvo, Mojstar navodi da se ljudi u Indiji razlikuju po **veličini**; neki su visoki 2 lakta:

*(...) jedni su takmo 2 lakta visoki i ti ljudi vojuju proti nam.*²¹⁰

Ljudi starog vijeka držali su da narod patuljaka,²¹¹ visine šezdeset i pet-šest centimetara, živi u planinama iza najdaljih granica Indije ili Etiopije, a nazivali su se Pigmejci.²¹² Njihova visina upućuje na drugačijost. Ljudsko biće, europsko ljudsko biće, predstavlja normu, a svako odstupanje otklon je od te norme.²¹³

Zatim postoje ljudi koji su **naprijed kao lav**, imaju **kandže i perje**:

*Jesu v drugoj zemlji Indiji ljudi ki se zovu Manakobi, i ti ljudi jesu 12 lakat visoki, i jesu napred kako lav i perje imaju i paraklje kako kaña.*²¹⁴

Dok su Pigmejci visoki 2 lakta, visina Manakobi ljudi iznosi 12 lakata. Simboliku lava smo objasnili, a pandže ptice simbol su grabežljivosti.²¹⁵ Pri opisivanju izgleda ljudi uspoređuje ih se sa životinjama, svodi ih se na animalnu razinu. *Zemlje Indijskog oceana napučene su fantastičnim ljudima i životinjama, a one su univerzum čudovišta iz dvije kategorije. Kao što*

²¹⁰ Kapetanović, A., nav. djelo, 2010., str. 17

²¹¹ U prvom prologu *Dunda Maroja* negromant Dugi Nos pripovijeda o svojim putovanjima u Indiju, gdje pigmaleoni, čovuljci mali, s ždralovi boj biju. Smatra se da su Pigmeje prije dopreporodne književnosti spomenuli samo Marin Držić u navedenom djelu, i Mavro Vetranović u *Pjesanci lakomosti*. Prema ur. Prosperov Novak, Slobodan; Tatarin, Milovan; Mataija, Mirjana; Rafolt, Leo, *Pigmejci* u *Leksikon Marina Držića*, Leksikografski zavod Miroslava Krlež, Zagreb, 2009., str. 587.

²¹² Prema Borges, Jorge Luis, *Priručnik fantastične zoologije*, Školska knjiga, Zagreb, 2001., str. 158.

²¹³ Prema Levanat-Peričić, Miranda, *Uvod u teoriju čudovišta – od Humbabe do Kalibana*, Agm, Zagreb, 2014., str. 290.

²¹⁴ Kapetanović, A., nav. djelo, 2010., str. 18.

²¹⁵ Prema Chevalier, J., nav. djelo, str. 263.

kaže Honorije Augustodunenski, „postoje čudovišta od kojih neka spadaju u ljudsku vrstu, a druga u životinjske vrste“.²¹⁶ Dijelovi tijela Manakobi ljudi pripadaju dijelovima životinjskog tijela, što upućuje na hibridnost koja je jedan od elemenata čudovišnoga tijela. No, hibridna je rasa uvijek morala imati udio ljudskoga kako bi mogla biti temelj Božje poruke, a udio božanske slike u čovjekovu tijelu to tijelo čini ga normativnim u odnosu na ostala bića.²¹⁷ Čini se da je Mojstar Indijce smatrao čudovištima, a takav prikaz ne reprezentira samo srednjovjekovno razmišljanje.

Poimanje Orijeanta na negativan način nije nastalo u srednjem vijeku, nego potječe iz antičkih vremena:

*U antičkoj Grčkoj i Rimu smatralo se da u područjima poput Indije (naziv za cijeli Istok) žive rase monstruma koje nadilaze sve obične granice kulturnoga i etničkoga razlikovanja. Dok su susjedi bili barbari ili Drugi – bića u nepoznatome svijetu bila su monstrumi ili potpuno Drugi.*²¹⁸

Dalje Mojstar opisuje skupinu ljudi iz treće Indije:

*V tretoj Indiji jesu ljudi ki imaju pete naprēd a prsti nazzad, a v rukah imaju po osam prstov i v nogah. I ti ljudi imaju pasje glavi a odēvaju se lisičimi repi.*²¹⁹

Plinije ih naziva Psoglavcima.²²⁰ Vizualno su vrlo karakteristični, također posjeduju hibridna obilježja, izgled im je izokrenut te kao takvi izazivaju sablazan. *U brojnim planinama tamo, živi narod, ima pseće glave, oni se oblače u kože divljih zvijeri. Umjesto govora oni laju; naoružani su kandžama i žive loveći zvijeri i ptice. Honorije Augustodonski, teolog i autor „Imago Mundi“, opisujući Indiju, spominje kinokefale. Informacije od psećoglavcima ostavili su mnogi putnici na istok.*²²¹

Le Goff ističe i njihovu simboliku: Psoglavci su simbol svadljivaca.²²² Hibridnost i prekomjernost česta je odlika čudovišnoga izgleda koja se dodatno nadopunjuje slikama koje izazivaju gađenje.²²³

²¹⁶ Le Goff, J., nav. djelo, 2011., str. 288.

²¹⁷ Prema Levanat-Peričić, M., nav. djelo, str. 151.

²¹⁸ Šakaja, L., nav. djelo, str. 280.

²¹⁹ Kapetanović, A., nav. djelo, 2010., str. 18.

²²⁰ Prema Plinije stariji, nav. djelo, str. 170.

²²¹ <https://www.facebook.com/notes/dusan-mitrovi%C4%87/spominjanje-pse%C4%87oglavih-stanovnika-planete-zemlje/1953237954702626/>, pristupano 1. rujna 2019.

²²² Prema Le Goff, J., nav. djelo, 2011., str. 286.

²²³ Prema Levanat-Peričić, M., nav. djelo, str. 283.

I sljedeća skupina ljudi posjeduje drugačija obilježja:

*I poli toga jesu ljudi ki su izmlada sedi, a ka starosti su črni.*²²⁴

Na drugom mjestu u *Lucidaru* potvrđuje se što je normativno:

Mlaji reče: Zač človek v starosti osēdi?

*Mojstar reče: Otroci imaju bele vlasi dokle su mladi i ne imaju telesnije toploti i takoje budu běli kada osēdēju jere mine ot njih telesna teplota.*²²⁵

Dakle djeca i starci nemaju tjelesnu toplinu i zato im je kosa bijele boje. Kod ljudi u Indiji možemo uočiti kontrastivno obilježje, dakle drugačiji su.

Spomenute su karakteristike prekomjernosti i hibridnosti kao obilježja čudovišnosti, no Mojstar navodi i ljude koji posjeduju **manjak ljudskih obilježja**.

*I potom jesu ini ljudi ki imaju lē jednu nogu i ti brzo teku kako ptica kada leti.*²²⁶

Nazivaju se **Skijapodi** – jednonoga bića koja su toliko spretna da se sa svojim ogromnim stopalima mogu zaštititi od sunca.²²⁷ Le Goff smatra kako je funkcija prikazivanja ovakvih čudovišta bila osporavanje kršćanske ideologije, prezentirana antihumanizmom.²²⁸

Osim jednonogih, postoje i jednooki ljudi, a povrh toga oka imaju i jedan rog:

*I takoj jesu jedni ki imaju jedan rog vsaki na svojem čelē i pod tēm rogom jedno oko.*²²⁹

Le Goff navodi kako *još od grčke antike, monokulizam – jednookost je na Zapadu simbol barbarstva, a srednjovjekovni kršćani naseljavaju Indiju kiklopima.*²³⁰

Prilikom opisivanja životinja koje se nalaze u Indiji obje hibridne životinje posjedovale su rogove, prema čemu se može zaključiti kako životinje i ljudi koji žive na tom prostoru imaju slična obilježja. *Rog je simbol snage.*²³¹ Mit o ljudima s jednim okom potječe iz Odiseje, a Plinije spominje Arimaspijane, koji imaju jedno oko nasred čela, a ratuju s grifonima zbog

²²⁴ Kapetanović, A., nav. djelo, 2010., str. 18.

²²⁵ Ibid, str. 31.

²²⁶ Ibid, str. 18.

²²⁷ Prema Šakaja, L., nav. djelo, str. 280.

²²⁸ Prema Le Goff, nav. djelo, 1993., str. 49.

²²⁹ Kapetanović, A., nav. djelo, 2010, str. 18.

²³⁰ Le Goff, J., nav. djelo, 2011., str. 293.

²³¹ Chevalier, J., nav. djelo, str. 563.

zlata.²³² U *Rječniku simbola* nalazimo kako je jedno oko simbol vidovitosti i magične moći koja se nalazi u pogledu te se čini da u tom preostalom zdravom udu imaju izuzetne sposobnosti.²³³

Izgled je ovih ljudi čudovišan i često potpuno izokrenut. *Monstrum je shvaćen najčešće kao nakazni porod, uvijek je pokazatelj božanske nakane – kazne ili upozorenja; to je biće demonstrator božanske moći.*²³⁴ Fizička su obilježja dovedena do krajnosti, do najsmjelijeg što je mašta mogla zamisliti. *U slikama-stereotipa o rasama monstruma dalekih zemalja zrcali se europska trajna percepcija vlastite superiornosti – imaginativne geografije u kojoj smo mi civilizirani, oni – divljaci, mi smo normalni – oni su devijantni, mi smo ljudi – oni su čudovišta.*²³⁵

Većina čudovišta opisana u enciklopedijama srednjega vijeka ili su hibridi poput onih koje je oblikovala grčka mitologija ili su nastali dekonstrukcijom ljudskog tijela koja se razvija ili u smjeru oduzimanja određenih dijelova tijela ili u smjeru dodavanja, pa naprimjer kinokefalima nedostaje dar govora, a sjenonozi imaju stopalo poput suncobrana.²³⁶ Fantastična bića kojima je nedostajao dio tijela tretiraju se u srednjovjekovlju kao posrnule duše čiji je grijeh upisan na tijelu, kako bi se slikovito prikazao teški moralni prijestup.²³⁷

U simboličkom sustavu srednjovjekovlja nakaznost je bila manifestacija grijeha, kazne ili upozorenja. Tijelo se čitalo, a nezdravo i čudovišno tijelo ukazivalo je na izopačenu moralnost i demonske karakteristike.²³⁸ Općenito je srednjovjekovni **odnos prema tijelu bio negativan**. Smatralo se da tijelo treba uniziti, redovnici su ponižavali tijelo asketskim postupcima, tijelo je *strahotno ruho duše*.²³⁹ Odbojnost, ne samo prema čudovišnom tijelu, vidljiva je i u sljedećem primjeru:

Mlaji reče: Kako bi se ljudi začeli ili rodili da bi bil Adam v raji ostal?

*Mojstar reče: Ot želenja kada bi Adam ruku prijel žene svoje i tu bi se bil člověk začel prěz greha.*²⁴⁰

²³² Prema Borges, J., nav. djelo, str. 82.

²³³ Prema Chevalier, J., nav. djelo, str. 225.

²³⁴ Levanat-Peričić, M., nav. djelo, str. 121.

²³⁵ Ibid, str. 282.

²³⁶ Ibid, str. 151.

²³⁷ Ibid, str. 150.

²³⁸ Prema Levanat-Peričić, M., nav. djelo, str. 284.

²³⁹ Prema Le Goff, J., nav. djelo, 1998., str. 473.

²⁴⁰ Kapetanović, A., nav. djelo, 2010., str. 15.

Tijelo se prekrivalo, a golotinja je smatrana grijehom, kao i znakom bezbožnosti.²⁴¹

Smatrajući kako žive tako udaljeni od središta svijeta, blizu mjesta za koje se vjeruje da su ih nastanjivali demoni i čudovišta, Indijci za čitatelje *Lucidara* predstavljaju radikalniji stupanj Drugosti te ih se zbog toga smatralo opasnima. *Moralna geografija stvara moralne građane.*²⁴² Prostor koji smo analizirali također je nepristupačan i opasan, a njegovi stanovnici prikazani su kao čudovišta. Spomenute etnocentrične predodžbe prožimale su cijelo srednjovjekovno razdoblje, no karakteristične su za ljudsko društvo od pamtivijeka²⁴³

Što se tiče predodžbi o **društvenim praksama** ljudi u Indiji, zajednička im je karakteristika agresivnost, bilo da uništavaju jedni druge, bilo da *vojuju proti nam*,²⁴⁴ što bi također moglo pridonijeti širenju etnocentrizma.

Među drugačije društvene prakse možemo uvrstiti one Adote ljudi:

*I poli toga jesu v drugoj zemlji jedni ljudi ki se zovu Adote i ti imaju v sebi veliku gorkost, i kada se navkup snidu, tada se sami meju sobu važu ot velike gorkosti.*²⁴⁵

Sadrže u sebi veliku toplinu, te kad se nađu zajedno na jednome mjestu, spaljuju jedni druge. Vrlo je teško objasniti ishodište ove karakteristike, ali njome se vjerojatno postizao željeni efekt, strah i čuđenje.

Sljedeći citat govori nam o **prehrani** i običajima:

*I potom leži jedna zemlja v koj jesu jedni ljudi ki otca i mater ubijaju kada su stari i sasekše tr je kuhaju i svoje prijatele prizivaju i š nimi je snedaju i tako se vesele ob njih.*²⁴⁶

Mojstar govori kako u Indiji žive i kanibali koji ubijaju i kuhaju svoje roditelje, te imaju prijatelje s kojima se vesele i jedu ih zajedno. Ekstremni oblik čudovišne prehrane je

²⁴¹ Prema Le Goff, J., nav. djelo, 1998., str. 473

²⁴² Cresswell, Tim, *Moralne geografije* u *Kulturna geografija*, ur. Atkinson, David; Jackson, Peter; Sibley, David; Washbourne, Neil, Disput, Zagreb, 2008., str. 174.

²⁴³ *Europsko srednjovjekovlje projiciralo je vlastite strahove na udaljene rubove svijeta zamišljajući da ih nastanjuju čudovišne ljudske vrste. S tim u vezi, uz diskurs o čudovišnosti paralelno se razvijao i s njim otpočetak bio usko povezan i eurocentrični svjetonazor. Obično se vjeruje da je eurocentričnost/-izam kao kulturni diskurs koji neeuropljane unižava i svodi na drugorazredni rasni, kulturni i ontološki status, a stoji u pozadini autoriteta promatrača i centralnog geografskog položaja Europe, ima naslijeđe u helenocentričnosti. Eurocentrizam je samo oblik etnocentrizma koji datira od najstarijih zapisa o ljudskim društvima i možemo ga smatrati univerzalnom pojavom.* Prema Levanat-Perčić, M., nav. djelo, str. 14

²⁴⁴ Kapetanović, A., nav. djelo, 2010., str. 17.

²⁴⁵ Ibid, str. 18.

²⁴⁶ Ibid, str. 18.

ljudožderstvo ili antropofagija koji potvrđuje konstrukciju čudovišnosti Drugih.²⁴⁷ *Kanibalska se gozba u srednjovjekovlju smatrala činom nasilja i svetogrđa, a kod onih koji ju prakticiraju želi se naglasiti monstruoznost.*²⁴⁸ Dakle ponovno se ističe kako su ljudi u Indiji krajnje ekstremni, čak i kad se radi o prehrani.

Mojstar ističe neobična obilježja i skupine ljudi koja **beru papar** u Indiji:

*I poli toga leži jedna zemlja v koj raste **prpar**. (...) I kada ta prpar bude zrel, i tada stvore ti ljudi velike krade ogná i požare velike i tako otpude one zmije i potom **zberu prpar** i ot toga požara učrne prpar, a od nature je běl, ki oni ljudi ki ga zbiraju bivaju živi ner do osam lět, a do trih lět dět imaju.*²⁴⁹

O ovim ljudima doznajemo da su vrlo kratkoga vijeka, žive do osam godina, a već do treće godine života imaju djecu.

Kod ljudi koji imaju pete naprijed i prste nazad prvi se put spominje **odijevanje**. Njihova se odjeća sastoji od **lisičjih repova**, čime im je pridana kršćanska simbolika prema kojoj lisica označava krivovjerstvo, demone i raskolnike.²⁵⁰

*(...) a oděvaju se **lisičimi repi**. I kada hote **govoriti**, tada **viju glavami kako psi**.*²⁵¹

Oni komuniciraju na način na koji psi komuniciraju, kimaju glavama. *Umjesto govorom neki se sporazumijevaju kimanjem glave i pokretima udova.*²⁵² *Tradicionalan način postavljanja odnosa jezika i životinja jest onaj Aristotelov; govor (logos) jedino čovjek ima među životinjama, jer dok je glas bola ili užitka prisutan i u ostalih životinja, govor priopćuje korisno i štetno, pa tako i pravedno i nepravedno.*²⁵³ Dakle ne znaju komunicirati kao ljudi za koje Aristotel navodi kako se upravo po govoru razlikuju od životinja.

Preostaju još društvene prakse dviju skupina ljudi koje Mojstar navodi; prvi su **jednonogi** koji su brzi kao ptice. Zanimljivo je da im smeta sunce te si **nogom prave hlad** od njega, a nazivaju ih **Skijapodi**.

²⁴⁷ Prema Levanat-Peričić, nav. djelo, str. 271.

²⁴⁸ Ibid, str. 279.

²⁴⁹ Kapetanović, A., nav. djelo, 2010., str. 18.

²⁵⁰ Prema Zaradija Kiš, A., nav. djelo, 2012., str. 25.

²⁵¹ Kapetanović, A., nav. djelo, 2010., str. 18.

²⁵² Plinije stariji, nav. djelo, str. 168.

²⁵³ Visković, Nikola, *Jezik i životinja u Kulturni bestijarij*, ur. Marjanić, Suzana; Zaradija Kiš, Antonija, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2007., str. 355.

*I potom jesu ini ljudi ki imaju lě jednu nogu i ti brzo teku kako ptica kada leti. I kada na slnci sěde, tada čine sěn nad sobu od noge.*²⁵⁴

Posljednji su koje navodim **Gog i Magog**. Mojstar kaže da ih je kralj Aleksandar zatvorio na otok sa zlatom:

*Nih ime jest Gog i Magog. I ti ljudi inogo ne jidu nere sirovo meso.*²⁵⁵

Gog i Magog imena su koja se pojavljuju u *Bibliji* u Starome zavjetu. *Gog iz Magogove zemlje predstavlja vođu Izraelu neprijateljskog naroda. U predaji se Magog javlja uz Goga kao barbarski kralj sa sjevera; prema apokaliptičkim spisima, obojica su neprijatelji Jeruzalema. Kršćanska literatura do danas identificira Goga i Magoga s protukršćanskim i protužidovskim silama.*²⁵⁶ Prema Ezekielu, Gog će biti poražen od samoga Boga u planinama Izraela, a šteta će biti toliko velika da će potrajati sedam mjeseci da bi se pokopali svi mrtvi.²⁵⁷ Dakle na otoku su zatvoreni kršćanski neprijatelji, s njega ne mogu pobjeći jer su okruženi opasnim životinjama, a hrane se sirovim mesom.

Svakodnevne kulturološke razlike koje se ovdje navode, poput prehrane, govora, odjeće, navika, obreda, predstavljaju istinsko udaljavanje promatrača od promatranih. Krajnosti kojima su predočeni ljudi u Indiji bilo u prekomjernosti, poput viška prstiju, bilo u nedostatku, poput samo jednog oka ili noge, govore kako je kultura²⁵⁸ koja promatra umjerena, skladna, a Drugi koji su promatrani čudovišni su i nakazni. *Ako su čudovišta utjelovljenje strahova određenog društva, tijelo čudovišta je tijelo kulture koja ga oblikuje.*²⁵⁹ Naravno, neizbježno je bilo i traženje moraliteta, tražila se poruka koja se u njima skrivala, tražilo se njihovo moralno značenje; ono je bilo najbitnije.²⁶⁰ Ako Svemogućí ne griješi ni kada stvara čudovišta, kako se vjerovalo, onda je to značilo da i ona imaju svrhu, nose neko značenje ili poruku. Izidor

²⁵⁴ Kapetanović, A., nav. djelo, 2010., str. 18.

²⁵⁵ Ibid, str. 18.

²⁵⁶ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=22496>, pristupano 1. rujna 2019.

²⁵⁷ Prema Duda, Bonavenura; Kaštelan, Jure, ur., *Biblija: Stari i Novi zavjet, Kršćanska sadašnjost*, Zagreb, 1976., str. 857.

²⁵⁸ Mogli bismo nešto reći i o kulturi koja promatra, odnosno o **autopredodžbama** koje se mogu iščitati. Prvo, dijalog se odvija između Mojstra i Mlajega. Radi se o poučavanju, Mojstar je obrazovana osoba koja poučava svog učenika. Na početku *Lucidara* nalazi se topos posvete Bogu, a Mojstar nastupa kao osoba iz toga polja, on je vjerojatno svećenik. Osim toga oni žive po kršćanskim pravilima, što znači da na njihovom području prevladava ta religija. Sve što je na prostoru Indije istaknuto kao drugačije, govori u prilog tome kako su u kulturi kojoj pripadaju Mojstar i Mlaji takva obilježja nepoznata. Osim kršćanstva Mojstar poznaje i antička razmišljanja, što govori o dugoj tradiciji kulture. Upravo na temelju duge tradicije i straha od nepoznatoga razvile su se predodžbe o Drugima. Osim izazivanja straha, vrlo je važno u predodžbama iščitati značenja simbola, koji govore o Božjoj moći i manifestiranju grijeha u nakaznosti. Takvi stavovi dovodili su do poistovjećivanja s grupom sličnih obilježja, a s druge strane do marginalizacije i isključivanja Drugih i drugačijih.

²⁵⁹ Prema Levanat-Peričić, M., nav. djelo, str. 14.

²⁶⁰ Ibid, str. 216.

Seviljski smatrao je kako nakaze nisu stvorene protiv prirode, jer postoje po Božjoj volji, nego protiv onoga što se smatra prirodnim.²⁶¹

U pitanju pod brojem 40. saznajemo još nešto o ponašanju ovih ljudi:

*Mlaji reče: Bivaju li ti ljudi **navkup** da se **ne pobiju**?*²⁶²

Mojstar odgovara kako ih je Bog tako razdijelio postavivši velike vode, gore, zvijeri i zmije među njih, pa se ne mogu okupiti niti boriti. Kako se ne bi sreli, između njih postavljene su fizičke prepreke, ali i životinje. Odgovor nam sugerira kako je moguće da bi se ti ljudi borili kada bi se sreli, čime se ponovno naglašava njihova agresivnost. Svrha postupaka kojima se opisuju Indijci jest isključivanje i marginalizaciju Drugoga.

U kategoriji *Biljke* saznali smo kako na postanak Indijaca utječe i zelje koje je jela Adamova neposlušna kćer. Time je njezin porod postao drugačiji, pa su od nje potekle sve skupine ljudi opisane u Indiji.

Na početku poglavlja o *Racionalnim životinjama* istaknuto je kako je Bog čovjeka stvorio posljednjeg. Prepoznaje se i antičko nasljeđe koje vidimo u postojanju četiriju elemenata koji određuju čovjekov karakter. Ovisno pod kojoj je zvijezdom dijete rođeno, poprimalo je svojstva njezinih elemenata. Zvijezde imaju veliku moć djelovati na zemaljsko područje jer su najbliže Bogu, on je izvor sile, a zvijezde su posrednici.²⁶³ Čini se kako navedeno ne vrijedi za ljude koji žive na prostoru Indije, jer se ne uklapaju ni u jedan od četiriju spomenutih tipova ljudi.

Usto, navodi se i kako se sva nebeska zbivanja odražavaju na čovjeka, a ljudi imaju **razum** od **Mjeseca**.²⁶⁴

*Jure sam ti povědal ot Měseca kako jest Měsec najmańša planita meju vsěmi planitami i jest **najbliže Zemli**. I zato ljudi prijemľu **razum od Měseca**.*²⁶⁵

Prema navedenom, Indijci ne primaju niti svojstva od zvijeda niti razum od Mjeseca, na njih utječu samo loša svojstva korijenja koje je pojela Adamova kćer.

²⁶¹ Prema Levanat-Peričić, M., nav. djelo, str. 121.

²⁶² Kapetanović, A., nav. djelo, 2010., str. 19.

²⁶³ U tekstu hrvatskoga Lucidara je dakle peripatetička prirodna filozofija donekle reinterpetirana pomoću kršćanskog poimanja svijeta. Ta predodžba svijeta iznesena u Lucidaru nije dakle čisto peripatetička i prirodnoznanstvena, nego je prirodnoznanstveno-teološka. Dadić, Žarko, Egzaktne znanosti hrvatskoga srednjovjekovlja, Globus, Zagreb, 1991., str. 141.

²⁶⁴ Ibid, str. 142.

²⁶⁵ Kapetanović, A., nav. djelo, 2010., str. 27.

Osim u 41. pitanju, Mlaji postavlja još jedno pitanje o razlikama među ljudima:

Mlaji reče: Ča je to da su jedni ljudi daži, a drugi kraći, a jedni mudri, a drugi nori?

*Mojstar reče: Zato to jest od nature jere kada se dva dobra roda staneta nakup, to jest muž tre žena, i kada se přemožeta velikim jědenjem i pitjem, i v ta čas kaj se meju nima začne, to ima biti grdo i nesvršeno fermo jere kada je ledina vele gnojem utoplěna i ne more svršena ploda podati jere poghñije. I tako čini veliko jědenje i pitje da **habi naturu člověčasku**. I zato se imaju varovati takovi ljudi velike glutnje da budu iměli mudar i svršen i prudan plod.²⁶⁶*

Dakle ako ljudi žele imati zdravo i mudro dijete, ne preporučuje se neumjerenost u jelu i piću, što je jedna od deset Božjih zapovijedi. Osim toga muž i žena moraju biti iz dobra roda, tj. iz dobre porodice. Na prostoru Indije samo se jednom spominje žena, i to kao majka:

I potom leži jedna zemļa v koj jesu jedni ljudi ki otca i mater ubijaju (...)²⁶⁷

Tek se kod jedne skupine ljudi navodi kako imaju djecu do trećeg ljeta. Što se tiče njihove prehrane, ne doznajemo jesu li umjereni u jelu, saznajemo tek da su kanibali, a pretpostavlja se kako u prehrani koriste papar jer ga beru, dok Gog i Magog jedu samo sirovo meso.

Drugost i Drugi oblikovani su prema krajnostima. Indijci se, kao oni koji su Drugi, razlikuju po društvenim praksama, prehrani, odijevanju, govoru te fizičkim obilježjima, ali i po načinu nastanka.

Kraj *Lucidara* obilježen je prikladnom **topikom završetka**²⁶⁸ koja potječe iz antičkoga nasljeđa:

*I v taku radost jest nam vsem ufanje iměti zač naše otočastvo jest na nebesih i s Božju pomoćju jest nam vsem tamo dojtj. I tu **nam pomози vsemogi věčni milostivi Gospodin. Amen.**²⁶⁹*

Lucidar započinje s odgovorima o stvaranju svijeta, a završava sa Sudnjim danom koji sve kršćanske duše iščekuju.

²⁶⁶ Ibid, str. 30.

²⁶⁷ Ibid, str. 18.

²⁶⁸ *Završne formule, i to abruptne, u srednjovjekovlju su vrlo opravdane: one priopćuju čitatelju da je djelo završeno, da mu je, dakle, cjelina pred očima.* Curtius, E. R., nav. djelo, str. 101. Usto, prisutna je i formula pobožnosti.

²⁶⁹ Kapetanović, A., nav. djelo, 2010. str. 32.

5. ZAKLJUČAK

Lucidar je enciklopedija srednjovjekovnog znanja o vjeri i svijetu pisana u obliku dijaloga između Učitelja i Učenika. Nastala je na njemačkom području u 12. stoljeću na temelju latinskog teološkog djela *Elucidarij* Honorija Augustodunensisa, antičkog naslijeđa te ranih srednjovjekovnih tekstova. Preko češkog predloška *Lucidara* nastaje nekoliko inačica u hrvatskim zbornicima, jedna od njih nalazi se u *Petrisovu zborniku*, na kojoj se temelji ovaj rad.

U radu se proučavaju književne predodžbe o nepoznatim zemljama i kulturama pomoću komparatističke discipline – imagologije. Koriste se i spoznaje iz drugih disciplina poput kulturne geografije, imaginativne geografije, nove kulturalne povijesti te književne antropologije. Analiza je pokazala kakva je predodžba onoga koji je Drugi te time i drugačiji od promatrača. Predodžba o Drugome stvorena je na temelju antičke slike svijeta i kršćanskih interpretacija, koje su rezultirale zaista osebnim slikama. Analizom su obuhvaćeni prostor, biljke, životinje i ljudi. Drugi su predočeni kao izobličena vrsta, predodžbe o njima formirale su se na temelju predrasuda i imaginacije. Prikazivani su kao bića s viškom ili manjkom ljudskih osobina, kao hibridi s različitim životinjskim obilježjima. U skladu su s njihovim izgledom i društvene prakse, naime oni uništavaju jedni druge, antropofagični su, agresivni, a niti govor im nije razvijen. Prostor je prikazan kao nepristupačan i opasan, životinje kao hibridi, zastrašujuće, opasne i agresivne, dok biljke posjeduju magična svojstva. Kako je kršćansko gledište prožimalo tadašnje vrijeme, važno je razumjeti ulogu i značenje simbola pomoću kojih je prikazan Drugi.

Smatram kako ovim radom tema nije iscrpljena, a upravo je njezina opširnost glavni problem s kojim sam se susrela. O *Lucidaru* postoje istraživanja, no ona nisu objedinjena ni dovoljna kako bi se znanja o ovoj enciklopediji mogla zaključiti. Različiti temelji na kojima je nastala te njihova isprepletenost, kao i brojne discipline pomoću kojih ju je potrebno promatrati, zahtijevaju daljnju analizu kojom će se spoznati prava vrijednost ovog srednjovjekovnog teksta.

LITERATURA

1. Aristotel, *Metafizika*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1985.
2. Atkinson, David, *Kulturna geografija – Kritički rječnik ključnih pojmova*, Disput, Zagreb, 2008.
3. Badurina, Anđelko ur., *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1979.
4. Borges, Jorge Luis, *Priručnik fantastične zoologije*, Školska knjiga, Zagreb, 2001.
5. Bratulić, Josip, *Leksikon hrvatske glagoljice*, Minerva, Zagreb, 1995.
6. Brnčić, Jadranka, *Životinje u Bibliji i biblijskoj duhovnosti* u *Kulturni bestijarij*, ur. Marjanić, Suzana, Zaradija Kiš, Antonija, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2007.
7. Burke, Peter, *Što je kulturalna povijest?*, Izdanja Antibarbarus, Zagreb, 2006.
8. Chevalier, John; Gheerbrant, Alain, *Rječnik simbola – mitovi, snovi, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1994.
9. Cresswell, Tim, *Moralne geografije* u *Kulturna geografija*, ur. Atkinson, David; Jackson, Peter; Siblej, David; Washbourne, Neil, Disput, Zagreb, 2008.
10. Curtius, Ernst Robert, *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, Naprijed, Zagreb, 1998.
11. Dadić, Žarko, *Egzaktne znanosti hrvatskoga srednjovjekovlja*, Globus, Zagreb, 1991.
12. Dadić, Žarko, *Povijest znanosti i prirodne filozofije u Hrvata (s osobitim obzirom na egzaktne znanosti)*, Izvori, Zagreb, 2015.
13. Damjanović, Stjepan, *Mali staroslavensko-hrvatski rječnik*, Matica hrvatska, Zagreb, 2004.
14. Držić, Marin, *Dundo Maroje; Novela od Stanca*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2007.
15. Duda, Bonavenura; Kaštelan, Jure, ur., *Biblija: Stari i Novi zavjet, Kršćanska sadašnjost*, Zagreb, 1976.
16. Dukić, Davor, *Kako vidimo strane zemlje – Uvod u imagologiju*, Srednja Europa, Zagreb, 2009.
17. Dyserinck, Hugo, *Komparatistička imagologija onkraj imanencije i transcedencije djela* u *Kako vidimo strane zemlje – Uvod u imagologiju*, uredili Dukić, Davor; Blažević, Zrinka; Plejić Poje, Lahorka; Brković, Ivana, Srednja Europa, Zagreb, 2009.
18. Dürriegl, Ana-Marija, *O prirodofilozofijskim zapisima vezanima uz ljudsku reprodukciju iz hrvatskoglagoljskoga Lucidara*, Acta medico-historica Adriatica, Vol. 4, No. 1, 2006.
19. Fališevac, Dunja, *Hrvatska srednjovjekovna proza, Književnopovijesne i poetičke osobine*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1980.

20. Fališevac, Dunja, *Predodžba Indije u dubrovačkoj književnosti – Barlaam i Jozafat u Dubrovačkim legendama*, Nova Croatica, Vol. 6 (36), No. 6 (56), 2012.
21. Fischer, Manfred S., *Komparatistička imagologija: interdisciplinarno istraživanje nacionalno-imagotipskih sustava u Kako vidimo strane zemlje – Uvod u imagologiju*, uredili Dukić, Davor; Blažević, Zrinka; Plejić Poje, Lahorka; Brković, Ivana, Srednja Europa, Zagreb, 2009.
22. Gregorić, Pavel, *Aristotel o diobi duše*, Prolegomena, Vol. 7, No. 2, 2008.
23. Hercigonja, Eduard, *Povijest hrvatske književnosti – Srednjovjekovna književnost*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1975.
24. Huizinga, Johan, *Jesen srednjega vijeka*, Naprijed, Zagreb, 1991.
25. Ivšić, Stjepan, *Prijevod „Lucidara” Honorija Augustodunensisa u prijepisu Gverina Tihica iz godine 1533*, Starine 42, Zagreb, 1949.
26. Jagić, Vatroslav, *Prilozi k historiji književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga*, Štamparna Dragutina Albrechta, Zagreb, 1868.
27. Kapetanović, Amir, *Lucidarij iz Petrisova zbornika*, Građa za povijest književnosti hrvatske, No. 37, 2010.
28. Kapetanović, Amir, *Toponimi u hrvatskim „Lucidarima“*, Folia onomastica Croatica, No. 14., 2005.
29. Kapetanović, Amir, *Tragovima srednjovjekovnog bestijarija*, Filologija, No. 42, 2004.
30. Katičić, R., *Indija u staroj hrvatskoj i srpskoj književnosti*, u *Boristenu u pohode. Helenske i indijske šetnje i teme. Misli i pogledi*. Matica hrvatska, Zagreb, 2008.
31. *Književna životinja, Kulturni bestijarij II. dio*, ur. Marjanić, Suzana; Zaradija Kiš, Antonija, Hrvatska sveučilišna naklada, 2012.
32. Kombol, Mihovil, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Izdanje Matice hrvatske, Zagreb, 1945.
33. *Kulturni bestijarij*, ur. Marjanić, Suzana; Zaradija Kiš, Antonija, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2007.
34. Le Goff, Jacques, *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*, Golden marketing, Zagreb, 1998.
35. Le Goff, Jacques, *Srednjovjekovni imaginarij*, Izdanja Antibarbarus, Zagreb, 1993.
36. Le Goff, Jacques, *Za jedan drugi srednji vijek – Vrijeme, rad i kultura na Zapadu*, Izdanja Antibarbarus, Zagreb, 2011.
37. Leerssen, Joep, *Odjeci i slike: refleksije o stranom prostoru u Kako vidimo strane zemlje – Uvod u imagologiju*, uredili Dukić, Davor; Blažević, Zrinka; Plejić Poje, Lahorka; Brković, Ivana, Srednja Europa, Zagreb, 2009.

38. *Leksikon hrvatskoga srednjovjekovlja*, prir. Grbavac, Branka; Šanjek, Franjo, Školska knjiga, Zagreb, 2017.
39. *Leksikon Marina Držića*, ur. Prosperov Novak, Slobodan; Tatarin, Milovan; Mataija, Mirjana; Rafolt, Leo, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2009.
40. Levanat-Peričić, Miranda, *Uvod u teoriju čudovišta – od Humbabe do Kalibana*, Agm, Zagreb, 2014.
41. Lévi-Strauss, Claude, *Strukturalna antropologija 2*, Školska knjiga, Zagreb, 1988.
42. Martin, James, *Identitet u Kulturna geografija*, ur. Atkinson, David; Jackson, Peter; Siblej, David; Washbourne, Neil, Disput, Zagreb, 2008.
43. Milardović, Anđelko, *Stranac i društvo – fenomenologija stranca i ksenofobije*, Pan liber, Zagreb, 2013.
44. Milčetić, Ivan, *Prilozi za literaturu hrvatskih glagoljskih spomenika, III: Hrvatski lucidar*, Starine 30, JAZU, Zagreb, 1902.
45. Moura, Jean-Marc, *Kulturna imagologija: pokušaj povijesne i kritičke sinteze u Kako vidimo strane zemlje – Uvod u imagologiju*, uredili Dukić, Davor; Blažević, Zrinka; Plejić Poje, Lahorka; Brković, Ivana, Srednja Europa, Zagreb, 2009.
46. Nazor, Anica, *Primjeri arhaičnih i rijetkih riječi u dosad nepoznatom glagoljskom tekstu Lucidara*, Filologija, No. 24 – 25, 1995.
47. Oralić Tolić, Dubravka, *Kulturni stereotipi – koncepti identiteta u srednjoeuropskim književnostima*, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2006.
48. Pageaux, Daniel-Henri, *Od kulturnog imaginarija do imaginarnog u Kako vidimo strane zemlje – Uvod u imagologiju*, uredili Dukić, Davor; Blažević, Zrinka; Plejić Poje, Lahorka; Brković, Ivana, Srednja Europa, Zagreb, 2009.
49. Durrigl, Marija-Ana; Fatović-Ferenčić, Stella, *Clio medica i hrvatskoglagojski spomenici u Peti hrvatski slavistički kongres – zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa održanoga u Rijeci od 7. do 10. rujna 2010.*, ur. Turk, Marija; Srdoč-Konestra, Ines
50. Plinije Stariji, *Zemljopis staroga svijeta (Naturalis historia III, IV, V i VI)*, Književni krug, Split, 2004.
51. Prosperov Novak, Slobodan, *Povijest hrvatske književnosti*, Golden marketing, Zagreb, 2003.
52. Said, Edward W., *Orijentalizam*, Konzor, Zagreb, 1999.
53. *Stari pisci hrvatski: Dio 1., Pjesni razlike*, ur. Jagić, Vatroslav; Kaznačić, Ivan August, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1871.

54. Stipčević, Aleksandar, *Referativna djela u srednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Radovi Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža 2, 155 – 161, 1992.
55. Syndram, Karl Ulrich, *Estetika alteriteta: književnost i imagološki pristup u Kako vidimo strane zemlje – Uvod u imagologiju*, uredili Dukić, Davor; Blažević, Zrinka; Plejić Poje, Lahorka; Brković, Ivana, Srednja Europa, Zagreb, 2009.
56. Šakaja, Laura, *Uvod u kulturnu geografiju*, Leykam international d. o. o., Zagreb, 2015.
57. Štefanić, Vjekoslav, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*, II. dio, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1970.
58. Štefanić, Vjekoslav, *Hrvatska književnost srednjega vijeka – od XII. do XVI. stoljeća*, Matica hrvatska, Zagreb, 1969.
59. Visković, Nikola, *Jezik i životinja u Kulturni bestijarij*, ur. Marjanić, Suzana; Zaradija Kiš, Antonija, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2007.
60. Vodnik, Branko, *Povijest hrvatske književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1913.
61. Wilton, Robert, *(Ne)hendikepiranost u Kulturna geografija*, ur. Atkinson, David; Jackson, Peter; Siblej, David; Washbourne, Neil, Disput, Zagreb, 2008.
62. Zlatar, Andrea, *Alegorija: figura, tumačenje, vrsta*, u *Tropi i figure*, Benčić, Živa; Fališevac, Dunja, ur., Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1995.
63. http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=eFhnXhk%3D, preuzeto 24. kolovoza 2019.
64. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=22496>, preuzeto 26. kolovoza, 2019.
65. <https://www.facebook.com/notes/dusan-mitrovi%C4%87/spominjanje-pse%C4%87oglavih-stanovnika-planete-zemlje/1953237954702626/>, preuzeto 1. rujna 2019.
66. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=46518>, preuzeto 24. rujna 2019.

Predodžbe o Drugom i drugačijem u hrvatskoglagoljskom *Lucidaru*

Notions of The Distant and The Different in the Croatian Glagolitic Script *Lucidarius*

Sažetak

U ovom se radu analiziraju predodžbe, odnosno književne reprezentacije o Drugima i drugačijima u *Lucidaru*, srednjovjekovnoj enciklopediji znanja, kao i određeni kulturni stereotipi u srednjovjekovnom društvu. Varijanta teksta *Lucidara* koja se koristi jest ona iz *Petrisova zbornika*, koju je prvi put objavio Amir Kapetanović. Tekst se analizira pomoću imagologije – discipline komparativne književnosti.

Ključne riječi: Lucidar, predodžbe, Petrisov zbornik, imagologija

Keywords: Lucidarius, notions, Petris' Codex, imagology